

Entropie v pravděpodobnostních dynamických systémech - Texty k přednášce

M Kupsa

8. dubna 2026

Obsah

1	Úvod	2
1.1	Entropie jako cena informace	2
2	Informační obsah a entropie náhodné veličiny a příslušného rozkladu	4
3	Vlastnosti informačního obsahu a entropie náhodné veličiny a příslušného rozkladu	7
3.1	Determinovanost	8
3.2	Nezávislost	10
3.3	Divergence entropie	11
4	Náhodné procesy	13
4.1	Základní definice	13
4.2	Entropie procesu	18
4.3	Rozdělení náhodného procesu	19
5	Dynamické systémy, definice a příklady	20
6	Symbolické systémy	23
7	Ergodické systémy	26
8	Asymptoticky rovnoměrné rozdělení	31
9	Komprese	39
9.1	Asymptotické vlastnosti	40
9.2	Efektivní kompresní kódy	42
9.3	Univerzální Lempel-Ziv kompresní kód	44

1 Úvod

Tato skripta se snaží pokrýt látku v předmětu "Entropie v pravděpodobnostních dynamických systémech".

Hlavní ambicí předmětu je vyložit problematiku teorie informace aniž bychom se nechali svázat podmínkou nezávislosti. Klasická literatura na toto téma se rozvine do zajímavějších výsledků skrze slabý a silný zákon velkých čísel, čímž nevyhnutelně přijme omezující požadavek nezávislosti náhodných veličin, kterých se teorie týká. Takto vybudovaná teorie se pak dá vcelku dobře zobecnit na Markovské řetězce, ale tam bohužel možnosti teorie opřené o zákony velkých čísel končí.

Paralelně k tomuto přístupu byla vybudována teorie informace, či alespoň její část, v obecnějším kontextu stacionárních procesů, která se namísto zákona velkých čísel opírá o ergodickou větu.

Teorie informace v našem podání se tedy bude týkat stacionárních procesů, konkrétně podtřídy ergodických procesů. Zavedeme klíčový pojem entropie, informačního obsahu, informační hustoty. Vlastnosti těchto veličin nakonec využijeme k důkazu efektivit kompresních algoritmů. Tímto pokryjeme takzvanou "Teorii kódování zdroje". Druhou částí klasické teorie informace je teorie kódování kanálu. Touto se zde zabývat nebudeme.

Namísto toho zavedeme pojem entropie také pro pravděpodobnostní dynamické systémy a ukážeme, že se jedná o velmi užitečnou číselnou charakteristiku systémů, která je spolu s ergodickou a spektrální teorií klasickou součástí ergodické teorie.

Nejprve ovšem uvedeme následující motivaci k pojmu entropie a informace.

1.1 Entropie jako cena informace

Mějme nejmenovanou instituci, která má seznam 8000 lidí (řekněme jim souhrnně populace) a ráda by zjistila, kolik kreditních karet má každý z nich. Zadá tento důležitý úkol raději hned dvěma různým firmám.

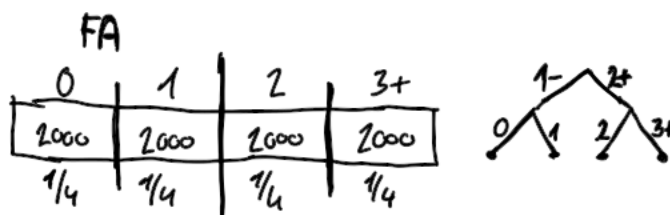
Firma FA přinese seznam 8000 lidí, ve kterém jsou v kolonce počtu karet zapsány cifry 0,1,2 a 3+, kde 3+ znamená tři a více bez přesnějšího rozlišení. Počet lidí příslušející každé kategorii je 2000, viz Obrázek 1. Firma FB přinese stejný seznam, ve kterém je zapsáno 1-,2,3 a 4+, kde 1- znamená 1 nebo žádná, a 4+ znamená 4 a více. Počet lidí pro příslušné počty karet jsou po řadě 4000, 2000, 1000 a 1000. Viz Obrázek 2.

Otázka je, který seznam je z hlediska informační hodnoty kvalitnější. Toto samozřejmě souvisí s konkrétním využitím, ale zjednodušíme si nyní situaci a měřme to pouze přes „náklady“ na získání informace v podobě počtu otázek. V zájmu rovných podmínek, uvažujme pouze otázky, na které se dá odpovědět ANO a NE. Kolik otázek musela položit první a druhá firma? Firma FA se mohla například ptát, zda má člověk 2 a více karet, a dle získané odpovědi následnou otázkou rozlišit 0 nebo 1, případně 2 a 3+. Tato strategie se dá popsat pomocí stromu otázek, případně pomocí posloupnosti „řezů“ populací, viz Obrázek 1b, kde pořadí řezů populací je indikován délkou svislé čáry (nejdelší je první).

Tímto způsobem položí dohromady 16000 otázek, 2 otázky na člověka. Druhá firma může postupovat podobně, rozdělí si populaci první otázkou na dvě a dvě kategorie, a druhou otázkou se již dostane na jednu ze čtyř možností. Takto bude pokládat také 16000 otázek. Druhá firma má ale lepší možnost. Namísto strategie, která balancuje strom otázek z hlediska počtu možných odpovědí, může balancovat otázky z hlediska rozložení populace. Tento přístup vede k tomu, že první otázkou "1- vs. 2+" rozdělí populaci napůl. V případě odpovědi 1- se už nemusí dále ptát, v druhém případě opět rozdělí příslušnou část populace napůl otázkou „2 vs 3+“. V případě odpovědi „3+“, je pak třeba položit ještě třetí otázku „3 vs 4+“, viz Obrázek 2b. Takto se sice

	JMÉNO	KARTY
1	Aaronson	1
2	Antonio	3+
	⋮	
8000	Zuckenberg	2

(a) Seznam FA

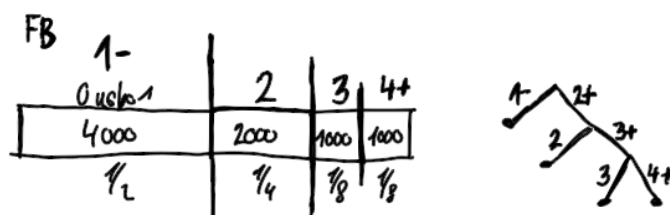

(b) Rozložení počtu kreditek, strom otázek

Obrázek 1: Průzkum dle firmy FA

	JMÉNO	KARTY
1	Aaronson	1-
2	Antonio	4+
	⋮	
8000	Zuckenberg	2

(a) Seznam FB

(b) Rozložení počtu kreditek, strom otázek

Obrázek 2: Průzkum dle firmy FB

stane, že budeme pokládat některým lidem tři otázky, ale celkem bude položeno jen $4000 + 2000 \cdot 2 + 2000 \cdot 3 = 14000$ otázek, v průměru $7/4$ otázek na člověka. Firma FA tedy přinesla nákladnější informaci. Otázkou je, zda nákladnější znamená lepší.

Podívejme se nyní na věc pohledem klienta, neboli nejmenované instituce. Jak porovnat oba seznamy? Pokud by se jeden seznam dal zcela odvodit z druhého, jistě bychom prohlásili ten první za hodnotnější. To ovšem není tento případ, neboť seznamy se navzájem doplňují. Pokud je použijeme oba, jsme schopni u každého člověka říci, zda má 0,1,2,3 nebo 4+ kreditních karet. Takovéto spojení informací od obou firem do jednoho seznamu nabízí jiný způsob jak zjistit kvalitu informace. Konkrétně se můžeme ptát na dodatečné náklady, pokud by instituce chtěla doplnit seznam od firmy FA na sdruženou informaci. Firma FA by v takovém případě musela rozdělit kategorii 3+ na kategorie 3 a 4+. K tomu by stačilo položit $2000 \cdot 1 = 2000$ otázek. Přepočteno na celkovou populaci to dává $1/4$ dodatečné otázky na člověka. Při doplňování seznamu od firmy FB na sdruženou informaci bychom potřebovali rozlišit kategorii 1- na kategorie 0 a 1. K tomu je třeba dodatečně položit $4000 \cdot 1 = 4000$ otázek. V průměru $1/2$ otázky na člověka (vztaheno k celé populaci). I z tohoto pohledu je tedy informace od firmy FA kvalitnější.

Dejme nyní tento příklad do souvislosti s matematickými pojmy. Populaci označíme Ω a seznamy od firem FA a FB budeme chápat jako funkce $X : \Omega \rightarrow A$ a $Y : \Omega \rightarrow B$, kde $A = \{0, 1, 2, 3+\}$ a $B = \{1-, 2, 3, 4+\}$. Na množině Ω dále uvažujeme pravděpodobnost \mathbb{P} , která každému člověku přiřadí nějakou váhu, v našem případě všem stejnou. Tím se funkce X a Y stanou náhodnými veličinami v širším slova smyslu. V teorii pravděpodobnosti se za náhodné veličiny standardně uvažují funkce z pravděpodobnostního prostoru do reálných čísel, což umožňují správně definovat střední hodnotu, rozptyl atd. Pro teorii informace je přirozenější zabývat se zobrazeními do konečné, či spočetné množiny, kdy nepředpokládáme u možných hodnot žádnou

další strukturu, či zavedené operace. Proto není problém, že je hodnotou například barva, typ vozu, či označení „3+“, jako v našem příkladě. Pro naše dvě náhodné veličiny pak definujeme entropii $H(X)$ (resp. $H(Y)$), sdruženou entropii $H(X, Y)$ a podmíněnou entropii $H(X|Y)$ (resp. $H(Y|X)$) pomocí vzorců

$$\begin{aligned} H(X) &= - \sum_{a \in A} \mathbb{P}(X = a) \log \mathbb{P}(X = a), \\ H(X, Y) &= - \sum_{a \in A, b \in B} \mathbb{P}(X = a, Y = b) \log \mathbb{P}(X = a, Y = b), \\ H(X|Y) &= - \sum_{a \in A, b \in B} \mathbb{P}(X = a, Y = b) \log \mathbb{P}(X = a|Y = b), \end{aligned}$$

kde nedefinované členy sum ($0 \log 0$, $0 \log \frac{0}{0}$) ignorujeme, t.j. považujeme je za nulu. Základ logaritmu je fixní a obvykle ho volíme rovný 2. Jednoduchým výpočtem pak lze zjistit, že

$$H(X) = 2, \quad H(Y) = \frac{7}{4}, \quad H(X, Y) = \frac{9}{4}, \quad H(X|Y) = \frac{1}{2}, \quad H(Y|X) = \frac{1}{4}.$$

Veličiny $H(X)$ a $H(Y)$ číselně odpovídají průměrnému počtu otázek na člověk, které musí položit firma FA či FB. Platí dokonce, že ve vzorci průměrované hodnoty $-\log \mathbb{P}(X = a)$ odpovídají přesně počtu otázek položených člověku z kategorie „a“ v ideální strategii pro firmu FA, podobně $-\log \mathbb{P}(Y = b)$ odpovídá počtu otázek pro člověka z kategorie „b“ při ideální strategii pro firmu FB. Podobně, $-\log \mathbb{P}(X = a|Y = b)$ zde odpovídá počtu dodatečných otázek pro člověka z kategorie a, víme-li od firmy FB, že člověk patří do kategorie „b“, z čehož pak plyne, že $H(X|Y)$ je rovno průměrnému počtu doplňujících otázek na člověka při znalosti seznamu od firmy FB.

Entropii se tedy dá rozumět jako průměrné kvantitě informace, kterou získáme, jsme-li schopni rozdělit jednodílnou populaci do určitých skupin, například dle počtu kreditních karet. Jde tedy o kvantifikaci naší schopnosti rozlišovat. Podobně se dá interpretovat sdružená entropie, kde rozlišujeme do jemnějších kategorií. Podmíněná entropie $H(X|Y)$ pak je kvantifikace schopnosti rozlišit v populaci kategorie veličiny X , pokud už umíme rozlišovat do kategorií veličiny Y .

Na závěr ještě zmiňme, že rovnost průměrného počtu otázek v různých scénářích s příslušnou entropií bývá v obecném případě jen přibližná. Takto pěkně příklad vyšel díky tomu, že všechny uvažované pravděpodobnosti, včetně těch podmíněných, byly celočíselnými mocninami čísla, které jsme zvolili jako základ pro logaritmus ve vzorcích pro entropii.

2 Informační obsah a entropie náhodné veličiny a příslušného rozkladu

Informační obsah, potažmo entropie, se dá definovat pro několik druhů objektů, které k sobě mají úzkou vazbu a jinými prostředky popisují stejný koncept. Nejčastějším přístupem je definovat tyto pojmy pro diskrétní náhodné veličiny. S touto definicí budeme pracovat velkou část přednášek také my. Větší důraz ovšem budeme klást na pojem rozkladu pravděpodobnostního prostoru, neboť ten dle našeho soudu poskytuje lepší představu o tom, jak teorie informace vnímá náhodné veličiny a pojem informace. Konkrétně vnímáme entropii jako kvantifikaci toho, jak daná náhodná veličina dokáže rozlišovat mezi elementy pravděpodobnostního prostoru, na kterém je definovaná, t.j. jak „jemný“ rozklad indukuje.

Buď $(\Omega, \mathcal{F}, \mathbb{P})$ pravděpodobnostní prostor, tedy Ω je množina, \mathcal{F} je σ -algebra podmnožin a \mathbb{P} je pravděpodobnostní míra na \mathcal{F} . *Rozkladem pravděpodobnostního prostoru Ω je každá spočetná,*

či konečná množina $\mathcal{R} \subset \mathcal{F}$, která sestává ze vzájemně disjunktních množin jejichž sjednocení má pravděpodobnost 1. *Entropie rozkladu* \mathcal{R} je definovaná následovně:

$$H(\mathcal{R}) = \sum_{\substack{R \in \mathcal{R} \\ \mathbb{P}(R) > 0}} \mathbb{P}(R) (-\log \mathbb{P}(R)).$$

Tato suma sestává pouze z nezáporných sčítanců, proto je vždy dobře definovaná. Pro spočetné (nekonečné) rozklady může být nekonečná, pro konečné rozklady je konečná. Požadavek $\mathbb{P}(R) > 0$ v sumě bývá v literatuře často vypouštěn, výraz $0 \log 0$ se interpretuje jako 0. Tento přístup ale může v některých případech vést k problémům, proto je třeba se mu buď zcela vyhnout, nebo si pohlídat jeho limity. Pro příjemnější zápis zavedeme pojem *nosiče rozkladu* (značíme s z anglického „support“):

$$s(\mathcal{R}) = \{R \in \mathcal{R} \mid \mathbb{P}(R) > 0\}.$$

Potom tedy

$$H(\mathcal{R}) = \sum_{R \in s(\mathcal{R})} \mathbb{P}(R) (-\log \mathbb{P}(R)).$$

Každá diskretní náhodná veličina X definovaná na Ω s hodnotami v konečné či spočetné množině A indukuje rozklad Ω (*jádro* zobrazení X):

$$\mathcal{R}_X = \{X^{-1}\{a\} \mid a \in A\}$$

a také pravděpodobnost P_X na množině A , kde

$$P_X(a) := \mathbb{P}(X = a) = \mathbb{P}(X^{-1}(a)).$$

Entropie náhodné veličiny je definována jako

$$H(X) = \sum_{\substack{R \in \mathcal{R} \\ \mathbb{P}(R) > 0}} P_X(a) (-\log P_X(a)).$$

Přímo z definic plyne, že $H(X) = H(\mathcal{R}_X)$.

Na druhou stranu, každý konečný nebo spočetný rozklad \mathcal{R} je možné oindexovat konečnou nebo spočetnou množinou A , tak že

$$\mathcal{R} = \{R_a \mid a \in A\},$$

a definovat náhodnou veličinu X předpisem $X(\omega) = a$, pokud $\omega \in R_a$. Potom $\mathcal{R}_X = \mathcal{R}$ a $H(X) = H(\mathcal{R})$. Každý rozklad tedy odpovídá nějaké náhodné veličině, ovšem z konstrukce je zřejmé, že takových veličin je nekonečně mnoho vzhledem k absolutní libovůli výběru indexové množiny. Dokonce i při stejné množině indexů stačí permutace při indexování k vytvoření různých náhodných veličin pro stejný rozklad. Zároveň se ukazuje, že rozklad určuje entropii, t.j. veličiny, které indukují stejný rozklad, mají stejnou entropii.

Entropii je vhodné chápat také jako střední hodnotu *informačního obsahu* $\mathcal{I}_{\mathcal{R}} : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$. Informační obsah nejprve definujeme pro množinu $M \in \mathcal{F}$ kladné pravděpodobnosti, předpisem $\mathcal{I}(M) = -\log \mathbb{P}(M)$. Pro rozklad \mathcal{R} pak užijeme definici:

$$\mathcal{I}_{\mathcal{R}}(\omega) := \mathcal{I}(\mathcal{R}(\omega)) = -\log(\mathbb{P}(\mathcal{R}(\omega))),$$

kde $\mathcal{R}(\omega)$ je ta množina z \mathcal{R} , ve kterém je ω . Pro dobře definovaný informační obsah potřebujeme aby, pravděpodobnost takové množiny byla kladná. To je splněno pro všechna ω ze sjednocení

množin z nosiče rozkladu, což je množina plné míry. Tedy informační obsah je dobře definovaný skoro všude. Funkce je konstantní na jednotlivých množinách z nosiče a jistě platí

$$\mathbb{E}(\mathcal{I}_{\mathcal{R}}) = \sum_{R \in s(\mathcal{R})} -\log(\mathbb{P}(R))\mathbb{P}(R) = H(\mathcal{R}).$$

Informační obsah pro náhodnou veličinu X pak ztotožníme z informačním obsahem příslušného rozkladu, t.j. $\mathcal{I}_X := \mathcal{I}_{\mathcal{R}_X}$. Platí tedy také, že $\mathbb{E}(\mathcal{I}_X) = H(X)$.

Pro dva rozklady \mathcal{R} a \mathcal{R}' na Ω zavedeme jejich *sdužený rozklad* $\mathcal{R} \vee \mathcal{R}'$ předpisem

$$\mathcal{R} \vee \mathcal{R}' = \{R \cap R' \mid R \in \mathcal{R}, R' \in \mathcal{R}'\}.$$

Je snadno vidět, že je to opět rozklad Ω , který je zjemněním obou uvažovaných rozkladů. Informační obsahu $\mathcal{I}_{\mathcal{R} \vee \mathcal{R}'}$ a entropii $H(\mathcal{R} \vee \mathcal{R}')$ budeme říkat sdužený informační obsah respektive sdužená entropie pro rozklady \mathcal{R} a \mathcal{R}' .

Tato operace dobře odpovídá „sdužené“ náhodné veličině následujícím způsobem. Pokud máme dvě náhodné veličiny $X : \Omega \rightarrow A$ a $Y : \Omega \rightarrow B$, pak je přirozeně definovaná sdužená náhodná veličina $(X, Y) : \Omega \rightarrow A \times B$. Prvky $\mathcal{R}_{(X, Y)}$ jsou podle definice množiny tvaru

$$\mathcal{R}_{a, b} = \{\omega \mid (X, Y)(\omega) = (a, b)\} = \{\omega \mid X(\omega) = a, Y(\omega) = b\}.$$

Z toho přímo plyne, že

$$\mathcal{R}_{(X, Y)} = \mathcal{R}_X \vee \mathcal{R}_Y,$$

neboť

$$\mathcal{R}_{(X, Y)} = \{(X, Y)^{-1}(a, b) \mid (a, b) \in A \times B\} = \{X^{-1}(a) \cap Y^{-1}(b) \mid a \in A, b \in B\}.$$

Neboli,

$$H(X, Y) = H(\mathcal{R}_X \vee \mathcal{R}_Y).$$

Pro rozklady z příkladu o kreditních kartách dostáváme, že

$$\begin{aligned} \mathcal{R}_{(X, Y)} &= \{X^{-1}(a) \cap X^{-1}(b) \mid a \in \{0, 1, 2, 3+\}, b \in \{1-, 2, 3, 4+\}\} \\ &= \{X^{-1}(0), X^{-1}(1), X^{-1}(2), Y^{-1}(3), Y^{-1}(4+), \emptyset\}. \end{aligned}$$

Poslední rovnost platí díky tomu, že mnoho množin tvaru $X^{-1}(a) \cap Y^{-1}(b)$ je prázdných.

Pro dvojici rozkladů můžeme také definovat podmíněný informační obsah $\mathcal{I}_{\mathcal{R}|\mathcal{R}'}$ a podmíněnou entropii $H(\mathcal{R}|\mathcal{R}')$:

$$\mathcal{I}_{\mathcal{R}|\mathcal{R}'}(\omega) = -\log(\mathbb{P}(\mathcal{R}(\omega)|\mathcal{R}'(\omega))), \quad H(\mathcal{R}|\mathcal{R}') = \mathbb{E}(\mathcal{I}_{\mathcal{R}|\mathcal{R}'}).$$

Uvědomme si, že $\mathcal{I}_{\mathcal{R}|\mathcal{R}'}$ je dobře definován právě na množinách $R \cap R'$, $R \in \mathcal{R}$, $R' \in \mathcal{R}'$, které mají nenulovou pravděpodobnost. To jsou právě ty z nosiče $s(\mathcal{R} \vee \mathcal{R}')$. Na každé z těchto množin informační obsah konstantní a nabývá hodnoty $-\log \frac{\mathbb{P}(R \cap R')}{\mathbb{P}(R')}$.

Pro náhodné veličiny pak můžeme definovat podobně

$$\mathcal{I}_{X|Y} := \mathcal{I}_{\mathcal{R}_X|\mathcal{R}_Y}, \quad H(X|Y) = \mathbb{E}(\mathcal{I}_{X|Y}).$$

Poslední definicí je pak vzájemný informační obsah, resp. vzájemná informace, definovaná předpisem

$$\mathcal{I}_{\mathcal{R}:\mathcal{R}'}(\omega) = \log \frac{\mathbb{P}(\mathcal{R}(\omega) \cap \mathcal{R}'(\omega))}{\mathbb{P}(\mathcal{R}(\omega)) \cdot \mathbb{P}(\mathcal{R}'(\omega))}, \quad H(\mathcal{R}:\mathcal{R}') = \mathbb{E}(\mathcal{I}_{\mathcal{R}:\mathcal{R}'}).$$

a

$$\mathcal{I}_{X:Y} := \mathcal{I}_{\mathcal{R}_X:\mathcal{R}_Y}, \quad H(X:Y) = \mathbb{E}(\mathcal{I}_{X:Y}).$$

Ačkoliv jsme vysvětlili, že pojem informace je svázán primárně s rozkladem prostoru, uvedeme zde i úplné znění vzorců pro náhodné veličiny. Pro tyto pojmy pak zavedeme základní vlastnosti. Děláme tak zejména proto, že mnoho pojmů v teorii pravděpodobnosti, jako nezávislost atp., jsou definované právě pro veličiny. Laskavý čtenář by jistě zjistil, že jsou to opět pojmy primárně svázané s rozklady.

3 Vlastnosti informačního obsahu a entropie náhodné veličiny a příslušného rozkladu

Pro náhodnou veličinu s hodnotami v konečné (resp. spočetné) abecedě A zavedeme pojem nosiče veličiny X a rozdělení P_X ,

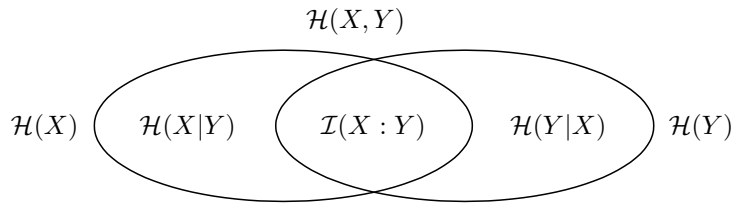
$$s(X) = \{\omega \in \Omega \mid P_X(X(\omega)) > 0\}, \quad s(P_X) = \{a \in A \mid P_X(a) > 0\}.$$

Platí $\mathbb{P}(s(X)) = 1$ a $P_X(s(P_X)) = 1$.

Informační obsah i entropie, včetně podmíněné, jsou z definice nezáporné. Z definice plynou základní rovnosti:

$$\begin{aligned} \mathcal{I}_{X,Y} &= \mathcal{I}_X + \mathcal{I}_{Y|X} = \mathcal{I}_X + \mathcal{I}_Y - \mathcal{I}_{X:Y} && , s.j. \\ H(X,Y) &= H(X) + H(Y|X) = H(X) + H(Y) - H(X:Y) \end{aligned}$$

Tyto vztahy dohromady tvoří užitečný diagram na Obrázku 3. Z něj lze názorně získávat další

Obrázek 3: Podmíněná a vzájemná entropie

rovnosti, např. následující alternativní definici vzájemného informačního obsahu a vzájemné entropie:

$$\begin{aligned} \mathcal{I}_{X:Y} &= \mathcal{I}_X + \mathcal{I}_Y - \mathcal{I}_{X,Y}, \\ H(X:Y) &= H(X) + H(Y) - H(X,Y). \end{aligned}$$

Pozor, vzájemný informační obsah téměř vždy nabývá i záporné hodnoty (s kladnou pravděpodobností). Ukážeme ovšem, že jeho střední hodnota, tedy vzájemná informace, je nezáporná. Vzorce uvedené do této chvíle budeme obvykle nazývat součtovými vzorci pro entropii, resp. informační obsah. Důležité budou také jejich podmíněné verze:

$$\begin{aligned} \mathcal{I}_{X,Y|Z} &= \mathcal{I}_{X|Z} + \mathcal{I}_{Y|X,Z}, \quad s.j. \\ H(X,Y|Z) &= H(X|Z) + H(Y|X,Z). \end{aligned}$$

Přičtením \mathcal{I}_Z k oběma stranám rovnice totiž dostáváme nepodmíněný součtový vzorec pro Y a (X, Z) :

$$\mathcal{I}_{X,Y,Z} = \mathcal{I}_{X,Z} + \mathcal{I}_{Y|X,Z}, \quad s.j.$$

Opakovaným použitím těchto pravidel pak dostáváme následující řetězová pravidla.

Tvrzení 1. *Pro posloupnost náhodných veličin X_0, \dots, X_{n-1} , Z platí*

$$\begin{aligned} \mathcal{I}_{X_{[0,n]}} &= \sum_{i=0}^{n-1} \mathcal{I}_{X_i|X_{[0,i]}} \quad s.j. \\ H(X_{[0,n]}) &= \sum_{i=0}^{n-1} H(X_i|X_{[0,i]}) \\ \mathcal{I}_{X_{[0,n]}|Z} &= \sum_{i=0}^{n-1} \mathcal{I}_{X_i|X_{[0,i]},Z} \quad s.j. \\ H(X_{[0,n]}|Z) &= \sum_{i=0}^{n-1} H(X_i|X_{[0,i]}, Z). \end{aligned}$$

Pro množiny $M, N \in \mathcal{F}$ kladné míry platí

$$\begin{aligned} \mathcal{I}(M) &\geq \mathcal{I}(N), & \text{pro } M \subset N. \\ \mathcal{I}(M \cap N) &= \mathcal{I}(M) + \mathcal{I}(N) & \text{právě když } M \perp N. \end{aligned}$$

Zároveň platí, že nulový informační obsah a nulovou entropii má pouze triviální náhodná veličina, tedy taková, která nabývá jediné hodnoty s pravděpodobností 1. Pro takovou $Triv$ a libovolnou diskrétní náhodnou veličinu X platí:

$$\mathcal{I}_{X|Triv} = \mathcal{I}_X \quad s.j., \quad H(X|Triv) = H(X).$$

3.1 Determinovanost

Definice 1. *Pokud pro náhodné veličiny $X : \Omega \rightarrow A$ a $Y : \Omega \rightarrow A'$ existuje funkce $f : s(P_X) \rightarrow s(P_Y)$ taková, že platí $Y = f(X)$ s.j., řekneme, že X determinuje Y (Y je funkcí X .) Pokud je f bijekcí mezi $s(P_X)$ a $s(P_Y)$, pak říkáme, že X je transformací Y . V prvním případě píšeme $X \vdash Y$, v druhém $X \sim Y$.*

v dalších úvahách je dobré chápat $s(P_{X,Y}) \subset A \times B$ jako relaci. Právě ona se stane funkcí f pro případ determinované veličiny (jiná volba není možná).

Lemma 1. *Mějme náhodné veličiny $X : \Omega \rightarrow A$ a $Y : \Omega \rightarrow A'$. Potom pro relaci $s(P_{X,Y})$ platí*

$$\begin{aligned} \pi_1(s(P_{X,Y})) &:= \{a \in A \mid \exists b \in B, (a, b) \in s(P_{X,Y})\} = s(P_X) \\ \pi_2(s(P_{X,Y})) &:= \{b \in B \mid \exists a \in A, (a, b) \in s(P_{X,Y})\} = s(P_Y). \end{aligned}$$

Pokud existuje funkce $f : s(P_X) \rightarrow s(P_Y)$ taková, že platí $Y = f(X)$ s.j., pak $f = s(P_{X,Y})$.

Důkaz. Připomeňme, že $P_{X,Y}(a,b) = \mathbb{P}(X = a, Y = b)$. Jistě platí $\mathbb{P}(X = a) \geq \mathbb{P}(X = a, Y = b)$ a $\mathbb{P}(Y = b) \geq \mathbb{P}(X = a, Y = b)$ (jedná se o porovnání pravděpodobností množin, které jsou v relaci inkluze). Tedy z $(a,b) \in s(P_{X,Y})$, plyne $a \in s(P_X)$ a $b \in s(P_Y)$, t.j. $s(P_{X,Y}) \subset s(P_X) \times s(P_Y)$. Neboli $\pi_1(s(P_{X,Y})) \subset s(P_X)$, $\pi_2(s(P_{X,Y})) \subset s(P_Y)$.

Opačné nerovnosti dokážeme následovně. Označme Ω' množinu těch ω , kde je $Y(\omega)$ dobře definované. Jistě $\mathbb{P}(\Omega') = 1$. Mějme nyní $a \in s(P_X)$. Potom

$$0 < P_X(a) = \mathbb{P}(X = a) = \mathbb{P}((X = a) \cap \Omega') = \sum_{b \in B} \mathbb{P}(X = a, Y = b).$$

Tedy alespoň jeden ze sčítanců musí být kladný, t.j. existuje $b \in B$, takové, že $P_{X,Y}(a,b) > 0$. Dostáváme, že $a \in \pi_1(s(P_{X,Y}))$. Jelikož jsme $a \in s(P_X)$ volili libovolně, máme $s(P_X) \subset \pi_1(s(P_{X,Y}))$. Obdobně dokážeme $s(P_Y) \subset \pi_2(s(P_{X,Y}))$.

Zbývá ukázat poslední část tvrzení, kde předpokládáme, že existuje $f : s(P_X) \rightarrow s(P_Y)$ taková, že platí $Y = f(X)$ s.j.. Označme Ω' množinu všech ω , takových, že $f(X(\omega))$ a $Y(\omega)$ jsou dobře definované a $Y(\omega) = f(X(\omega))$. Jistě $\mathbb{P}(\Omega') = 1$. Musí tedy platit, že

$$1 = \mathbb{P}(\Omega') = \sum_{a \in s(P_X)} \mathbb{P}(X = a, Y = f(a)) = \sum_{a,b \in s(P_{X,Y})} \mathbb{P}(X = a, Y = b).$$

Z toho plyne, že pro $(a,b) \notin f$ je $P_{X,Y}(a,b) = 0$. Tedy $s(P_{X,Y}) \subset f$. Nechť $(a,b) \in f$. Tedy $a \in s(P_X)$ a $b = f(a)$. Dále

$$0 < \mathbb{P}(X = a) = \mathbb{P}(X = a, Y = f(a)) + \sum_{b' \in B, b' \neq f(a)} \mathbb{P}(X = a, Y = b') = \mathbb{P}(X = a, Y = f(a)).$$

Tedy $(a,b) \in s(P_{X,Y})$. Dokázali jsme tedy i opačnou nerovnost, $f \in s(P_{X,Y})$. □

Lemma 2. *Diskrétní náhodné veličiny X a Y jsou vzájemnou transformací, pokud jedna determinuje druhou. Relace $X \sim Y$ je tedy symetrická.*

Poznamenejme, že symetričnost se dá odvodit přímo z definice. Ovšem korektní důkaz musí správně pracovat s množinami míry nula.

Důkaz. Z definice plyne, že z $X \sim Y$ plyne $X \vdash Y$ a $Y \vdash X$.

Pokud naopak $X \vdash Y$ a $Y \vdash X$, existuje $f : s(P_X) \rightarrow s(P_Y)$ a $g : s(P_Y) \rightarrow s(P_X)$ takové, že $f(X) = Y$ s.j. a $g(Y) = X$ s.j. Z předchozího lemmatu plyne, že $f = s(P_{X,Y})$ a $g = s(P_{Y,X})$. Ovšem $s(P_{X,Y})$ a $s(P_{Y,X})$ jsou z definice vzájemně inverzní relace. Zároveň víme, že $\pi_1(s(P_{X,Y})) = s(P_X)$ a $\pi_2(s(P_{X,Y})) = s(P_Y)$. Tedy f je bijekce mezi $s(P_X)$ a $s(P_Y)$. Proto $X \sim Y$. □

Lemma 3. *Pro diskrétní náhodné veličiny X, Y , kde $X \vdash Y$, platí*

$$\mathcal{I}_Y \leq \mathcal{I}_X \text{ s.j.}, \quad H(Y) \leq H(X).$$

Důkaz. Nechť existuje $f : s(X) \rightarrow s(Y)$ takové, že $f(X) = Y$ s.j. Označme $\Omega' \subset \Omega$ množinu bodů, pro které nastane rovnost. Potom pro $\omega \in \Omega' \cap s(X) \cap s(Y)$, $a = X(\omega)$, $b = f(a)$ platí inkluze

$$\mathcal{R}_X(\omega) = X^{-1}(a) \subset X^{-1}(f^{-1}(b)) = \mathcal{R}_Y(\omega).$$

Z toho plyne $\mathcal{I}_Y(\omega) \leq \mathcal{I}_X(\omega)$. □

V dalším tvrzení ukážeme nerovnice, které jsou s determinovaností ekvivalentní. Pozor, nerovnice z předchozího lemmatu takové nejsou.

Tvrzení 2. *Pro diskrétní náhodné veličiny X, Y , jsou následující podmínky ekvivalentní:*

1. $X \vdash Y$
2. $\mathcal{I}_{Y|X} = 0$ s.j.
3. $\mathcal{I}_{Y|X} \leq 0$ s.j.
4. $\mathcal{I}_{X,Y} = \mathcal{I}_X$ s.j.
5. $\mathcal{I}_{X,Y} \leq \mathcal{I}_X$ s.j.
6. $H(Y|X) = 0$
7. $H(Y|X) \leq 0$
8. $H(X, Y) = H(X)$
9. $H(X, Y) \leq H(X)$

Důkaz. Vzhledem k nezápornosti uvedených veličin jsou ekvivalentní podmínky (2) a (3), díky součtovým vzorcům pak (2) a (4) a také (3) a (5). Dostáváme tedy, že podmínky (2-5) jsou vzájemně ekvivalentní. Analogicky dostáváme vzájemnou ekvivalenci podmínek (6-9). Přejdem k střední hodnotě dostaneme z podmínek (2-5) podmínky (6-9). Navíc pokud střední hodnota nezáporné veličiny je nula, musí být i samotná veličina nulová skoro jistě. Tedy (6) implikuje (2). Získáváme tedy vzájemnou ekvivalenci podmínek (2-9). Nakonec dokážeme, že jsou ekvivalentní (1) a (5). Pokud $X \vdash Y$, pak je $X \vdash X, Y$. Z předchozího lemmatu pak dostáváme platnost podmínky (5). Naopak předpokládejme, že neplatí $X \vdash Y$. Potom $s(P_{X,Y})$ není zobrazením, t.j. existuje $(a, b), (a, b') \in s(P_{X,Y})$, $b \neq b'$. Pro $\omega \in (X, Y)^{-1}(a, b)$ platí

$$\mathbb{P}(X = a) \geq \mathbb{P}(X = a, Y = b) + \mathbb{P}(X = a, Y = b') > \mathbb{P}(X = a, Y = b).$$

Tedy $\mathcal{I}_{X,Y}(\omega)$ se liší od $\mathcal{I}_X(\omega)$. Jelikož $(X, Y)^{-1}(a, b)$ má kladnou pravděpodobnost, dostáváme, že pak neplatí (5). \square

3.2 Nezávislost

Náhodné veličiny X_1, X_2, \dots, X_n jsou nezávislé právě když

$$P_{X_1, X_2, \dots, X_n}(a_1, a_2, \dots, a_n) = P_{X_1}(a_1)P_{X_2}(a_2) \cdots P_{X_n}(a_n).$$

Lemma 4. X_1, X_2, \dots, X_n jsou nezávislé náhodné veličiny, (vektor budeme značit $X_{1..n}$), pak

$$\mathcal{I}_{X_{1..n}} = \sum_{i=1}^n \mathcal{I}_{X_i} \text{ s.j.}, \quad H(X_{1..n}) = \sum_{i=1}^n H(X_i).$$

Důkaz. Pokud jsou veličiny nezávislé, pak pro $\omega \in s(X_1, X_2, \dots, X_n)$:

$$\begin{aligned} \mathcal{I}_{X_{1..n}}(\omega) &= -\log P_{X_{1..n}}(X_{1..n}(\omega)) = -\log \prod_{i=1}^n (P_{X_i}(X_i(\omega))) \\ &= \sum_{i=1}^n -\log(P_{X_i}(X_i(\omega))) = \sum_{i=1}^n \mathcal{I}_{X_i}(\omega). \end{aligned}$$

\square

Rovnost pro informační obsah je přirozeně ekvivalentní nezávislosti veličin. Sumární vzorec pro entropii souboru veličin je v tuto chvíli důsledkem jejich nezávislosti (střední hodnoty veličin nemusí znamenat rovnost veličin s.j.). Později ale uvidíme, že sumární vzorec pro entropii také charakterizuje nezávislost.

Příklad 1. *Nechť $X_1, X_2 : \Omega \rightarrow B$ jsou nezávislé náhodné veličiny s rozdělením $(\frac{1}{2}, \frac{1}{2})$ a $X_3 = (X_1 + X_2) \pmod{2}$.*

Pak X_i, X_j jsou nezávislé, kdykoliv $i \neq j$, ale trojice X_1, X_2, X_3 nezávislá není. Konkrétně každá dvojice determinuje třetí veličinu. Pro entropii platí (i,j různá)

$$H(X_i) = 1, \quad H(X_i, X_j) = 2, \quad H(X_1, X_2, X_3) = 2.$$

3.3 Divergence entropie

Uvažujme nyní dvě pravděpodobnostní rozdělení P a Q na stejné konečné množině A .

Definice 2. *Divergence entropie rozdělení P vzhledem k rozdělení Q je definována vzorcem*

$$D(P \parallel Q) = \sum_{a \in s(P)} P(a) \cdot \log \frac{P(a)}{Q(a)},$$

pokud $s(P) \subset s(Q)$. Jinak, $D(P \parallel Q) = +\infty$.

Vlastnosti divergence odvodíme z konvexity logaritmu.

Pro konvexní funkce na intervalu platí Jensenova nerovnost, kterou citujeme bez důkazu.

Tvrzení 3 (Jensenova nerovnost I). *Nechť $f : I \rightarrow \mathbb{R}$ je konvexní funkce, $x_1, \dots, x_n \in I$ a necht t_1, \dots, t_n jsou nezáporná čísla, jejichž součet je 1. Pak*

$$f\left(\sum_{i=1}^n t_i x_i\right) \leq \sum_{i=1}^n t_i \cdot f(x_i)$$

Pokud je f striktně konvexní a nastane rovnost, potom je množina $\{x_i \mid t_i > 0\}$ jednoprvková.

Tvrzení 4 (Jensenova nerovnost II). *Buď $f : I \rightarrow \mathbb{R}$ konvexní na intervalu I , ξ buď reálná náhodná veličina, pro kterou $\mathbb{P}(\xi \in I) = 1$. Potom*

$$f(\mathbb{E}(\xi)) \leq \mathbb{E}(f(\xi)).$$

Pokud je f striktně konvexní a nastane rovnost, potom je ξ triviální, t.j. $s(P_\xi)$ je jednoprvková.

Ze striktní konkávnosti logaritmu plyne klíčová vlastnost divergence, totiž její nezápornost.

Tvrzení 5. *$D(P \parallel Q) \geq 0$ a rovnost nastává právě když $P = Q$.*

Důkaz. Stačí uvažovat případ $s(P) \subset s(Q)$. Jelikož je $-\log x$ striktně konvexní a striktně klesající, dostáváme

$$\begin{aligned} D(P \parallel Q) &= \sum_{a \in s(P)} P(a) \left(-\log \frac{Q(a)}{P(a)}\right) \geq -\log \left(\sum_{a \in s(P)} P(a) \cdot \frac{Q(a)}{P(a)}\right) \\ &= -\log \left(\sum_{a \in s(P)} Q(a)\right) \geq -\log \left(\sum_{a \in s(Q)} Q(a)\right) = 0. \end{aligned}$$

Pokud bychom chtěli rovnosti, namísto nerovností, musí být $s(P) = s(Q)$ a podíl $\frac{Q(a)}{P(a)}$ je roven konstantě α , pro všechna $a \in s(P)$. Z předchozího plyne,

$$\alpha = \sum_{a \in s(P)} P(a) \frac{Q(a)}{P(a)} = \sum_{a \in s(Q)} Q(a) = 1.$$

□

Z předchozího tvrzení plyne řada užitečných výsledků.

Tvrzení 6. *Nechť má veličina X hodnoty v A . Pak $H(X) \leq \log(\#A)$. Rovnost nastane právě tehdy když je P_X rovnoměrně rozloženo na A .*

Důkaz. Na množině A uvažujme rovnoměrné rozložení U , dané předpisem $U(a) = \frac{1}{\#A}$. Potom $s(P_X) \subset s(U)$ a

$$0 \leq D(P_X \parallel U) = \sum_{a \in s(P_X)} P_X(a) \log \left(\frac{P_X(a)}{\frac{1}{\#A}} \right) = \log(\#A) - H(X).$$

Kýžená rovnost nastane právě tehdy když P_X a U splývají. □

Následující věta dává divergenci do úzké souvislosti se vzájemnou informací. Jedná se tak o dalšího kandidáta na alternativní definici vzájemné entropie jako „divergence od nezávislosti“.

Tvrzení 7. $H(X : Y) = D(P_{X,Y} \parallel P_X \cdot P_Y)$. Tedy $H(X : Y) \geq 0$ a rovnost nastává právě když X a Y jsou nezávislé.

Důkaz. Pro náhodné veličiny X a Y s hodnotami v A a B uvažujme dvě rozdělení pravděpodobnosti na $A \times B$, konkrétně $P_{X,Y}$ a $(P_X \cdot P_Y)$, definované předpisem $(P_X \cdot P_Y)(a, b) = P_X(a)P_Y(b)$. Lze lehkou nahlédnout, že $s(P_{X,Y}) \subset s(P_X \cdot P_Y)$. Proto

$$H(X : Y) = \sum_{(a,b) \in s(P_{X,Y})} P_{X,Y}(a, b) \log \frac{P_{X,Y}(a, b)}{P_X(a) \cdot P_Y(b)} = D(P_{X,Y} \parallel P_X \cdot P_Y).$$

Tedy $H(X : Y) \geq 0$ a rovnost nastane právě tehdy když $P_{X,Y}$ je totožné s $P_X \cdot P_Y$, neboli když jsou veličiny X a Y nezávislé. □

Důsledek 1. *Nechť X, Y jsou náhodné veličiny. Pak*

- (1) $H(X, Y) \leq H(X) + H(Y)$ (subaditivita)
- (2) $H(X|Y) \leq H(X)$. (monotónnost v podmínce, speciální případ)

Rovnosti nastanou právě tehdy, když jsou veličiny nezávislé.

Lemma 5. *Nechť X, Y, Z jsou náhodné veličiny. Pak*

- (1) $H(X, Y|Z) \leq H(X|Z) + H(Y|Z)$ (podmíněná subaditivita)
- (2) $H(X, Y, Z) + H(Z) \leq H(X, Z) + H(Y, Z)$ (submodularita)
- (3) $H(X|Y, Z) \leq H(X|Z)$. (monotónnost v podmínce)

Důkaz. Jednotlivé nerovnosti se dají na sebe převést pomocí součtových vzorců. Budeme dokazovat podmínku (2): Označme $H(X : Y|Z) = H(X|Z) + H(Y|Z) - H(X, Y|Z)$. Potom

$$\begin{aligned}
H(X : Y|Z) &= \sum_{(a,b,c) \in s(P_{X,Y,Z})} P_{X,Y,Z}(a, b, c) \left(-\log \frac{P_{X,Z}(a, c)P_{Y,Z}(b, c)}{P_{X,Y,Z}(a, b, c)P_Z(c)} \right) \\
&\geq -\log \sum_{(a,b,c) \in s(P_{X,Y,Z})} P_{X,Y,Z}(a, b, c) \frac{P_{X,Z}(a, c)P_{Y,Z}(b, c)}{P_{X,Y,Z}(a, b, c)P_Z(c)} \\
&= -\log \sum_{(a,b,c) \in s(P_{X,Y,Z})} \frac{P_{X,Z}(a, c)P_{Y,Z}(b, c)}{P_Z(c)} \\
&= -\log \sum_{(b,c) \in s(P_{Y,Z})} \frac{P_{Y,Z}(b, c)}{P_Z(c)} \sum_{a \in A: (a,b,c) \in s(P_{X,Y,Z})} P_{X,Z}(a, c) \\
&\geq -\log \sum_{(b,c) \in s(P_{Y,Z})} \frac{P_{Y,Z}(b, c)}{P_Z(c)} \cdot P_Z(c) \geq -\log 1 = 0.
\end{aligned}$$

Předposlední nerovnost plyne z toho, že sčítáme pravděpodobnosti disjunktních podmnožin množiny $Z^{-1}(c)$. \square

Jiný způsob, jak vyjádřit monotónnost v podmínce je uvedena v následujícím lemmatu. Zajímavý je pak výsledek pro situaci, kdy X a Y determinují společnou (sdílenou) veličinu Z . Zde se potvrzuje očekávání, že je tato sdílená veličina “podmnožinou” vzájemné informace a tudíž je vzájemná informace X a Y větší rovna entropii “sdíleného klíče Z ”. Tato představa je ale jen určitou rozumnou intuicí. Ve skutečnosti jde pouze o relaci mezi dvěma číselnými hodnotami. Vzájemná informace nemá žádnou jasnou strukturu, jen velikost.

Lemma 6. *Pro diskrétní náhodné veličiny X, Y, Z , $Y \vdash Z$ platí*

- $H(X|Y) \leq H(X|Z)$
- $H(X : Z) \leq H(X : Y)$
- $H(Z) \leq H(X : Y)$, pokud navíc $X \vdash Z$.

Důkaz.

$$H(X|Y) = H(X, Y) - H(Y) = H(X, Y, Z) - H(Y, Z) = H(X|YZ) \leq H(X|Z).$$

Druhá nerovnost plyne pomocí součtových vzorců z první. U třetí postupujeme následovně:

$$H(X : Y) \geq H(X : Z) \geq H(Z : Z) = H(Z).$$

\square

4 Náhodné procesy

4.1 Základní definice

Podobně jako v klasické teorii pravděpodobnosti, teoretické pojmy začnou být “viditelné” na “datech” v momentě, kdy máme dat dostatek. To je princip statistiky, který je založen na četnostech výskytu určitých jevů, které pak dávají nahlédnout jejich pravděpodobnosti.

Celá teorie tedy nabývá zajímavějších obzorů až tehdy, zkoumáme-li namísto jedné veličiny, soubor veličin, či posloupnost veličin.

Uvažujme tedy posloupnost náhodných veličin $\mathbb{X} = X_0, X_1, X_2, \dots$ definované na pravděpodobnostním prostoru $(\Omega, \mathcal{F}, \mathbb{P})$ s hodnotami v konečné množině A , které budeme říkat abeceda procesu (v některých speciálních případech připustíme spočetnou abecedu). Konečné posloupnosti $u = u_0 u_1 u_2 \dots u_{n-1} \in A^n$ budeme nazývat slovy nad abecedou A . Délkou slova rozumíme délku dané posloupnosti, např. slovo $u = u_0 u_1 \dots u_{n-1}$ má délku n . Značíme ji $|u|$. Množinu všech slov značíme A^* . Do této množiny také zahrneme prázdné slovo λ délky 0.

Pro jednoduchost budeme také u posloupností všelikého druhu používat notaci:

$$\begin{aligned} X_k^{n-1} &= X_{[k,n]} = (X_k, X_{k+1}, \dots, X_{n-1}), \\ a_k^{n-1} &= a_{[k,n]} = (a_k, a_{k+1}, \dots, a_{n-1}), \\ u_k^{n-1} &= u_{[k,n]} = (u_k, u_{k+1}, \dots, u_{n-1}). \end{aligned}$$

V první řadě nás bude zajímat jak roste entropie s přibývajícím veličinami, čili jak se chová $H(X_0^{n-1})$, $\mathcal{I}_{X_0^{n-1}}$, a jak tyto veličiny souvisí např. s kompresí. Definujeme **entropii procesu** předpisem

$$H(\mathbb{X}) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{H(X_0^{n-1})}{n}.$$

Dále zavedme funkci informačního obsahu $\mathcal{I}_{\mathbb{X}} : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$:

$$\mathcal{I}_{\mathbb{X}}(\omega) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\mathcal{I}_{X_0^{n-1}}(\omega)}{n}.$$

Z hlediska bezztrátové komprese se zajímáme o následující problém. Uvažujeme injektivní zobrazení $f : A^* \rightarrow \{0, 1\}^*$. Kompresním poměrem, pro danou zprávu $u \in A^*$, pak myslíme $\frac{|f(u)|}{|u|}$.

Ukážeme, že informační obsah i entropie procesu je dobře definovaná pro velmi širokou třídu procesů, které zde nazýváme procesy s časovými průměry (v angličtině „asymptotically mean stable“). Tato třída zahrnuje i.i.d. procesy, veškeré Markovské procesy konečného řádu, skryté Markovské procesy, blokové procesy a mnohé další (např. všechny stacionární procesy). Pro ně platí, že entropie je střední hodnotou informačního obsahu. Zároveň hodnota entropie udává současně nejlepší průměrný kompresní poměr, který můžeme dosáhnout při bezztrátové kompresi procesu, neboli že existuje injektivní $f : A^* \rightarrow \{0, 1\}^*$, takové, že

$$\limsup_{n \rightarrow \infty} \mathbb{E} \left(\frac{|f(X_0^{n-1})|}{n} \right) = H(\mathbb{X}).$$

Zároveň ukážeme, že pro injektivní funkce nemůže být levá strana, ani při použití limes inferior menší než pravá.

Pro podtřídu procesů, kterou nazýváme procesy s konstantními časovými průměry, dokážeme, že $\mathcal{I}_{\mathbb{X}}(\omega)$ je skoro všude rovna konstantě $H(\mathbb{X})$. To nám umožní konstruovat kompresi, pro kterou bude kompresní poměr skoro jistě konvergovat k $H(\mathbb{X})$, nikoli jen v průměru, t.j.

$$\mathbb{P} \left(\omega : \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{|f(X_0^{n-1}(\omega))|}{n} = H(\mathbb{X}) \right) = 1.$$

Dokonce sestrojíme zobrazení, které bude mít tuto optimální kompresní vlastnost pro jakýkoliv proces z této třídy. Pro představu uveďme, že tato třída zahrnuje všechny i.i.d. procesy, všechny nerozložitelné Markovské řetězce konečného řádu (periodicita není překážkou), všechny blokové procesy a jejich faktory.

Definice jednotlivých tříd jsou následující.

- procesem s **časovými průměry (středních hodnot)**, pokud pro všechna $n \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$, existuje limita průměrů

$$\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u), \quad m \rightarrow \infty,$$

- **asymptoticky stacionární**, pokud pro všechna $n \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$, je posloupnost $\mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u)$, $i \in \mathbb{N}$, konvergentní,
- **stacionární**, pokud pro všechna $n \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$, je posloupnost $\mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u)$, $i \in \mathbb{N}$, konstantní,
- procesem s **konstantními časovými průměry**, pokud má časové průměry a pro všechna $n, k \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$, $v \in A^k$ platí

$$\lim_{m \rightarrow \infty} \frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u | X_0^{k-1} = v) = \lim_{m \rightarrow \infty} \frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u),$$

- **asymptoticky ergodický**, pokud je asymptoticky stacionární a má konstantní časové průměry,
- **ergodický**, pokud je stacionární a má konstantní časové průměry.

Určitá hierarchie tříd je evidentní. Stacionarita implikuje asymptotickou stacionaritu a ta zas časové průměry, neboť konvergentní posloupnost má také konvergentní průměry. Podobně je zřejmé, že ergodický proces je asymptoticky ergodický a ten zase má jistě konstantní časové průměry. Ergodický proces je stacionární a asymptoticky ergodický proces je procesem s konstantními časovými průměry.

Jiné implikace neplatí. Zatímco i.i.d. proces splňuje všechny vypsane podmínky a je tedy ergodický, různé markovské řetězce ukazují různost jednotlivých tříd. Periodický řetězec není asymptoticky stacionární. Aperiodický řetězec je asymptoticky stacionární, ale nemusí být stacionární. Stacionarita zde koresponduje s tím, zda je počáteční rozdělení stacionární ve smyslu teorie markovských řetězců. Konstantní časové průměry se dají nezávisle na předchozích kategoriích splnit i nesplnit - řetězec má konstantní časové průměry tehdy a jen tehdy, když je nerozložitelný (podgraf trvalých stavů je nerozložitelný). Jak jsme již zmínili výše, všechny markovské řetězce mají časové průměry (středních hodnot). Poslední kategorií, pro který nemáme příklad, je proces bez časových průměrů. Zde stačí vzít libovolnou binární posloupnost a_n , $n \in \mathbb{N}$, ve které se neustaluje frekvence nul, tedy ani jedniček. Proces je pak definován čistě deterministicky, tedy $X_n = a_n$. Není těžké nahlédnout, že tento proces nemá časové průměry.

Vysvětleme nyní pojem časových průměrů, stejně jako dodatek o střední hodnotě. Hodnotu náhodné veličiny X_i chápeme přirozeně jako pozorování v čase i . To je pohled skrze okno velikosti 1 - pro daný čas vidíme vždy jedno pozorování, naše okno se postupně posouvá zleva doprava. Pokud okno rozšíříme na šířku n , můžeme postupným posouváním v čase i vidět vektor hodnot X_i^{n+i-1} . Vzhledem k povaze hodnot samotných (apriori nepředpokládáme hodnoty číselné) lze tyto hodnoty těžko průměrovat pro různá i - jednoduše není zavedeno sčítání, ani průměrování. Ovšem přirozené průměrování máme k dispozici kdykoliv uvažujeme funkci $f : A^n \rightarrow R$. Nyní máme posloupnost odvozenou, tedy $Y_i = f(X_i^{n+i-1})$ a tu již lze přirozeně průměrovat. Jednou z přirozených voleb funkce f je indikátorová funkce $1_u : A^n \rightarrow \{0, 1\}$, která dává pro vstup $v \in A^n$ hodnotu 1 právě tehdy, když $u = v$. Pro ni pak platí

$$\mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u) = \mathbb{E}(1_u(X_i^{n+i-1}))$$

a tedy

$$\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u) = \mathbb{E} \left(\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} 1_u(X_i^{n+i-1}) \right).$$

Z tohoto je patrná ekvivalentní definice časových průměrů, tedy podmínka, že časové průměry

$$\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} 1_u(X_i^{n+i-1})$$

konvergují ve střední hodnotě pro každé $n \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$.

Vzhledem k tomu, že se každá funkce $f : A^n \rightarrow \mathbb{R}$ dá vyjádřit jako lineární kombinace indikátorových funkcí, dostáváme následující ekvivalentní popis.

Tvrzení 8. *Proces $(X_i)_{i \in \mathbb{N}}$ je procesem s časovými průměry právě tehdy, když pro každé $n \in \mathbb{N}$ a každou reálnou funkci $f : A^n \rightarrow \mathbb{R}$, konvergují časové průměry*

$$\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} f(X_i^{n+i-1})$$

ve střední hodnotě (i.e. existuje limita středních hodnot zmíněných reálných náhodných veličin).

Důkaz. Tvrzení plyne z předchozích úvah a z linearity střední hodnoty. \square

Následující tvrzení pak ukazuje jak danou limitu najít, pokud umíme najít příslušnou stacionární verzi daného procesu.

Tvrzení 9. *Pro proces $(X_i)_{i \in \mathbb{N}}$ s časovými průměry existuje jeho stacionární verze, tedy stacionární proces $(Y_i)_{i \in \mathbb{N}}$, který splňuje pro všechna $n \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$,*

$$\mathbb{P}(Y_0^{n-1} = u) = \lim_{m \rightarrow \infty} \frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u).$$

Pro každou reálnou funkci $f : A^n \rightarrow \mathbb{R}$ pak platí

$$\mathbb{E}(f(Y_0^{n-1})) = \lim_{m \rightarrow \infty} \frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{E}(f(X_i^{n+i-1})).$$

Důkaz. Existenci procesu zaručuje fakt, že předepsané podmínky splňují předpoklady Kolmogorovy věty o rozšíření. Konkrétně, pokud označíme limitu na pravé straně první rovnice jako $\xi(u)$, pak pro každé $u \in A^*$ platí $\xi(u) = \sum_{a \in A} \xi(ua)$. První rovnost lze přeložit na rovnost druhou pro $f = 1_u$. Z linearity střední hodnoty plyne zbytek. \square

V případě markovského řetězce řádu n , vznikne stacionární verze procesu tím, že n -rozměrné počáteční rozdělení $P_{X_0^{n-1}}$ definujeme předpisem $P_{X_0^{n-1}}(u) = \xi(u)$, pro $u \in A^n$.

Podobně můžeme rozebrat definici konstantních časových průměrů. Zde namísto obyčejné střední hodnoty, použijeme podmíněnou střední hodnotu (podmíněnou jevem):

$$\mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u \mid X_0^{k-1} = v) = \mathbb{E}(1_u(X_i^{n+i-1}) \mid X_0^{k-1} = v)$$

a tedy

$$\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u \mid X_0^{k-1} = v) = \mathbb{E} \left(\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} 1_u(X_i^{n+i-1}) \mid X_0^{k-1} = v \right).$$

Opět je vidět, že Z tohoto je patrná ekvivalentní definice časových průměrů, tedy podmínka, že časové průměry

$$\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} 1_u(X_i^{n+i-1})$$

konvergují ve střední hodnotě podmíněné jevem „ $X_0^{k-1} = v$ “ pro každé $n, k \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$, $v \in A^k$.

Opět lze rozšířit na funkce $f : A^n \rightarrow \mathbb{R}$.

Tvrzení 10. *Proces $(X_i)_{i \in \mathbb{N}}$ je procesem s konstantními časovými průměry právě tehdy, když pro každé $n, k \in \mathbb{N}$, $v \in A^k$ a pro každou reálnou funkci $f : A^n \rightarrow \mathbb{R}$ konvergují časové průměry*

$$\frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} f(X_i^{n+i-1})$$

ve střední hodnotě podmíněné jevem „ $X_0^{k-1} = v$ “ a hodnota limity nezávisí na v .

Pokud nastane konvergence a hodnoty jsou nezávislé na podmínění, jsou tyto limity totožné s limitami příslušných nepodmíněných středních hodnot.

Důkaz. Přímá implikace plyne z linearitě podmíněné střední hodnoty. Při důkazu opačné implikace použijeme fakt, že obyčejná střední hodnota je konvexní kombinací podmíněných. Konkrétně,

$$\mathbb{E}(Y) = \sum_{v \in A^k} \mathbb{P}(X_0^{k-1} = v) \mathbb{E}(Y \mid X_0^{k-1} = v).$$

Nyní uvažujme fixní $f : A^n \rightarrow \mathbb{R}$ a proces časových průměrů $Y_m = \frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} f(X_i^{n+i-1})$. Pak

$$\lim_{m \rightarrow \infty} \mathbb{E}(Y_m) = \sum_{v \in A^k} \mathbb{P}(X_0^{k-1} = v) \lim_{m \rightarrow \infty} \mathbb{E}(Y_m \mid X_0^{k-1} = v).$$

Ovšem limity vpravo jsou dle předpokladu všechny stejné, nezávisle na podmínění, tudíž jsou také rovny limitě vpravo (jde o konvexní kombinaci). Uplatníme-li pozorování na indikátorové funkce, dokázali jsme zpětnou implikaci. Zároveň jsme dokázali druhou část tvrzení. \square

V případě konstantních časových průměrů máme k dispozici jemnější a jemnější podmiňování delšími a delšími slovy. Tím získáváme představu, že se časové průměry chovají v jistém smyslu totožně. Tuto úvahu lze pomocí Martingalovy věty dovést až do limitního momentu, kdy zmizí zcela střední hodnota a my jsme schopni kontrolovat přímo jednotlivé bodové časové průměry. Tím dostáváme speciální ergodickou větu pro tyto procesy. Narozdíl od předchozích tvrzení, uvádíme tuto větu bez důkazu.

Věta 1. *Proces $(X_i)_{i \in \mathbb{N}}$ je procesem s konstantními časovými průměry právě tehdy, když pro každé $n \in \mathbb{N}$ a pro každou reálnou funkci $f : A^n \rightarrow \mathbb{R}$ konvergují časové průměry*

$$Y_m := \frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} f(X_i^{n+i-1})$$

skoro jistě k limitě středních hodnot $\lim_{m \rightarrow \infty} \mathbb{E}Y_m$.

Uveďme ještě jednu vlastnost. Řekneme, že proces jde ke svým časovým průměrům stejnoměrně, pokud pro časové průměry

$$\xi(u) = \lim_{m \rightarrow \infty} \frac{1}{m} \sum_{i=0}^{m-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u), n \in \mathbb{N}, u \in A^n$$

platí

$$\lim_{m \rightarrow \infty} \max_{\ell \in \mathbb{N}} \left| \frac{1}{m} \sum_{i=\ell}^{m+\ell-1} \mathbb{P}(X_i^{n+i-1} = u) - \mu(u) \right| = 0.$$

Tyto procesy jsou dobrým kandidátem na zobecnění naší teorie, která se zabývá dále jen stacionárními procesy. Zahrnují v sobě totiž mnoho zajímavých nestacionárních procesů, například všechny markovské, a zároveň jsou dostatečně blízko stacionárním v otázkách, kde se statisticky zkoumají dlouhé trajektorie procesu. Samotné procesy s časovými průměry takto blízko nejsou, což je vidět například už u entropie - tyto procesy nemusí mít entropii ani dobře definovanou.

4.2 Entropie procesu

Nejprve rozeberme stacionární případ. Obecnější případy odložíme na později.

Zde je lemma, které jsme dříve vyřkli bez důkazu.

Lemma 7. *Pro konvergentní posloupnost čísel a_n , $n \in \mathbb{N}$, existuje limita postupných průměrů $\frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} a_i$ a je rovna limitě vlastní posloupnosti.*

Důkaz: Označme $c_n = \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} a_i$, $a = \lim_{n \rightarrow \infty} a_n$, $M = \sup_{n \in \mathbb{N}} |a_n|$. Pro dané $\varepsilon > 0$ najděme n_0 takové, že $|a_n - a| < \varepsilon/2$, pro všechna $n \geq n_0$. Potom pro všechna $n > \max(n_0, 2\varepsilon^{-1}n_0M)$ platí $c_n = \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} a_i$. Potom platí

$$\begin{aligned} |c_n - a| &\leq \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} |a_i - a| = \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n_0-1} |a_i - a| + \frac{1}{n} \sum_{i=n_0}^{n-1} |a_i - a| \\ &\leq \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n_0-1} M + \frac{1}{n} \sum_{i=n_0}^{n-1} \varepsilon/2 \leq \frac{n_0 M}{2\varepsilon^{-1}n_0 M} + \varepsilon/2 = \varepsilon. \end{aligned}$$

Tím je důkaz hotov. \square

Tvrzení 11. *Nechť X je stacionární proces.*

1. *Pro všechna $k, m, \ell \in \mathbb{N}$, platí*

$$s(P_{X_{[k,m]}}) = s(P_{X_{[k+\ell, m+\ell]}}), \quad H(X_{[k+\ell, m+\ell]}) = H(X_{[k,m]}),$$

2. *posloupnost $H(X_n | X_{[0,n]})$, $n \in \mathbb{N}$, je nerostoucí,*

3. *entropie procesu $H(X)$ je dobře definovaná a je rovna limitě*

$$H(X) = \lim_{n \rightarrow \infty} H(X_n | X_{[0,n]}).$$

Důkaz: Buď X stacionární proces $k, m, \ell \in \mathbb{N}$, $k < m$, $u \in A^{m-k}$. Z definice stacionarity dostáváme, že se rovnají pravděpodobnosti $\mathbb{P}(X_{[k,m]} = u)$ a $\mathbb{P}(X_{[k+\ell, m+\ell]} = u)$. Z toho plyne $s(P_{X_{[k,m]}}) = s(P_{X_{[k+\ell, m+\ell]}})$ a

$$\begin{aligned} H(X_{[k,m]}) &= \sum_{u \in s(P_{X_{[k,m]}})} -\mathbb{P}(X_m^{k-1} = u) \log \mathbb{P}(X_m^{k-1} = u) \\ &= \sum_{u \in s(P_{X_{[k+\ell, m+\ell]}})} -\mathbb{P}(X_{m+\ell}^{k-1+\ell} = u) \log \mathbb{P}(X_{m+\ell}^{k-1+\ell} = u) \\ &= H(X_{[k+\ell, m+\ell]}). \end{aligned}$$

Položme $a_n := H(X_n|X_{[0,n]})$. Z právě dokázaného tvrzení a z Lemmatu 5 plyne

$$a_n \leq H(X_n|X_{[1,n]}) = H(X_{[1,n+1]}) - H(X_n) = H(X_{[0,n]}) - H(X_{n-1}) = a_{n-1}.$$

Posloupnost a_n je tedy nezáporná, nerostoucí a tudíž konvergentní. Z řetězového pravidla dostáváme, že

$$\frac{1}{n}H(X_{[0,n]}) = \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} a_i.$$

K dokončení důkazu podmínky (3) pak stačí aplikovat předchozí lemma. \square

Entropie se dá chápat jako průměrná nejistota na symbol, ačkoliv se rozhodně nejedná o průměr nějakých jednotlivých nejistot. Spíše je to totální nejistota n -symbolů, podělená přes n . Nedá se tedy přímo popsat pomocí časových průměrů a to ani pomocí prodlužujících se průměrů.

Přesto zde je cesta, jak se pomocí průměrů zajistit existenci entropie a také to, aby správně popisovala kompresní poměr. Vhodnou vlastností je stejnoměrná konvergence k časovým průměrům, která byla popsána v předchozí kapitole. Ta je navíc dostatečně široká. Zahrnuje v sobě všechny asymptoticky stacionární a tím i stacionární procesy a všechny další procesy zmíněné v rámci příkladů pro třídu procesů s časovými procesy. Patří sem tedy všechny markovské řetězce, skryté markovské řetězce, blokové procesy a další. Upozorníme na závěr, že ne všechny procesy s časovými průměry jdou ke svým průměrům stejnoměrně.

4.3 Rozdělení náhodného procesu

Podobně, jako v jiných partiích teorie pravděpodobnosti, i v případě teorie informace hraje hlavní roli rozdělení náhodných veličin, potažmo rozdělení náhodného procesu. Uvidíme, že naprostá většina našich tvrzení a vět nezmění svou platnost, když nahradíme uvažovaný proces, jiným procesem se stejným rozdělením.

Připomeňme, že rozdělení náhodné veličiny $X : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$, je pravděpodobnostní míra P_X na Borelovských množinách $\mathcal{B}(\mathbb{R})$, která je definovaná předpisem $P_X(U) = \mathbb{P}(X^{-1}(U))$, pro všechna $U \in \mathcal{B}(\mathbb{R})$. Podobně, pro obecný “náhodný objekt”, neboli pro měřitelné zobrazení X z (Ω, \mathcal{F}) do (Ω', \mathcal{F}') je rozložením X pravděpodobnostní míra P_X , kde $P_X(U) = \mathbb{P}(X^{-1}U)$, pro všechna $U \in \mathcal{F}'$. Do této velmi obecné definice se vejde například jednoduchý případ námi uvažovaných diskrétních veličin $X : \Omega \rightarrow A$, kde A je konečná množina. Měřitelnými podmnožinami A jsou pak všechny její podmnožiny a míra je plně charakterizovaná svými hodnotami na jednoprvkových množinách $P_X(\{a\})$, $a \in A$, kterou my značíme pro jednoduchost $P_X(a)$.

My můžeme tuto definici ale také uplatnit na celý náhodný proces, pokud ho chápeme, jako zobrazení $\mathbb{X} : \Omega \rightarrow A^{\mathbb{N}}$. Z měřitelnosti jednotlivých X_i , $i \in \mathbb{N}$, plyne měřitelnost \mathbb{X} vůči $\mathcal{B}(A^{\mathbb{N}})$, což je nejmenší σ -algebra obsahující množiny

$$\{x \in A^{\mathbb{N}} \mid x_i = a\}, \quad i \in \mathbb{N}, a \in A.$$

Z uzavřenosti na průniky plyne, že jsou měřitelné také všechny množiny

$$[u] := \{x \in A^{\mathbb{N}} \mid x_0^{|u|-1} = u\}, \quad u \in A^*.$$

Tyto množiny nazýváme cylindry. Systém cylindrů tvoří množinovou algebru, t.j. systém je uzavřený na konečné průniky a každá množina se dá doplnit na nejvýše spočetný systém vzájemně disjunktních množin, jejichž sjednocením je $A^{\mathbb{N}}$. Díky tomu je rozdělení procesu P_X jednoznačně určeno hodnotami

$$P_{\mathbb{X}}([u]) = \mathbb{P}(\mathbb{X}^{-1}([u])) = \mathbb{P}(X_0^{|u|-1} = u_0^{|u|-1}),$$

$n \in \mathbb{N}$, $u \in A^n$.

Kromě rozdělení $P_{\mathbb{X}}$ na $A^{\mathbb{N}}$, zavedme také zobrazení $\sigma : A^{\mathbb{N}} \rightarrow A^{\mathbb{N}}$, které má předpis

$$(\sigma((x_i)_{i \in \mathbb{N}}))_j = x_{j+1}, \quad x \in A^{\mathbb{N}}, j \in \mathbb{N}.$$

Zobrazení posouvá souřadnice, proto ho nazýváme “posunem”. Pomocí tohoto zobrazení a příslušného rozdělení můžeme vyjádřit vlastnosti procesu z této kapitoly i potřebná tvrzení o entropii. V dalších kapitolách se budeme zabývat právě strukturou $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), P_{\mathbb{X}}, \sigma)$.

Cvičení 1. Vyjádřete vlastnosti procesů z této kapitoly pomocí rozdělení $P_{\mathbb{X}}$ a zobrazení σ .

Cvičení 2. Dokažte, že pokud mají dvě náhodné veličiny X a Y stejné rozdělení, mají stejné rozdělení také informační obsahy \mathcal{I}_X a \mathcal{I}_Y . Zároveň mají stejnou entropii.

Cvičení 3. Dokažte, že pokud mají dva procesy \mathbb{X} a \mathbb{Y} stejné rozdělení, mají i stejné vlastnosti a stejnou entropii.

Cvičení 4. Zkonstruuje příklad, kdy mají veličiny \mathcal{I}_X a \mathcal{I}_Y stejné rozdělení, ale $\mathbb{P}(\mathcal{I}_X = \mathcal{I}_Y) = 0$.

5 Dynamické systémy, definice a příklady

Pro vhodný formální popis $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), P_{\mathbb{X}}, \sigma)$ z předchozí kapitoly, zavedeme pojem dynamického systému a uvedeme některé vybrané části ergodické teorie.

Dynamické systémy mají modelovat vývoj složitých systémů v čase. V případě tohoto textu budeme uvažovat diskrétní časové okamžiky, tedy čas bude reprezentován diskrétní množinou a to převážně množinou přirozených čísel \mathbb{N} , případně množinou celých čísel \mathbb{Z} . Druhý příklad umožňuje záporný čas, který interpretujeme jako minulost systému. Poznamenejme, že do množiny \mathbb{N} řadíme nulu.

Budeme tedy uvažovat množinu Ω , zobrazení $T : \Omega \rightarrow \Omega$ a jeho iterace T^n , definované induktivně předpisem

$$T^0 = Id_{\Omega}, \quad T^{n+1} = T \circ T^n, \quad T^{-n} = (T^{-1})^n,$$

kde n je přirozené a T^{-n} je definováno pouze v případě, že je T bijekce na Ω (toto většinou předpokládat nebudeme). Máme-li bod $x \in \Omega$, potom $T^n(x)$ budeme považovat za stav systému v čase n , za předpokladu, že systém “začínal” v bodě x . Posloupnost $(T^n(x))_{n \in \mathbb{N}}$ budeme nazývat trajektorií bodu x , množinu bodů $T^n(x)$, $n \in \mathbb{N}$, budeme nazývat orbitou tohoto bodu. Pokud bude existovat T^{-1} zavedeme analogicky pojem oboustranné trajektorie $(T^n(x))_{n \in \mathbb{Z}}$ a oboustranné orbity. Pokud platí $x = T(x)$, řekneme, že x je pevným (fixním) bodem, pokud platí $x = T^n(x)$, nazveme bod periodickým a n nazýváme periodou bodu. Většinou pak mluvíme o nejmenším takovém n pro daný bod. Množinu $B \subset \Omega$ nazveme invariantní, pokud $B = T^{-1}B$, slabě invariantní, pokud $B \subset T^{-1}(B)$. Na množině Ω budeme uvažovat σ -algebru měřitelných množin a pravděpodobnostní míru. Zajímat nás bude evoluce takové míry.

Definice 3. Měřitelných dynamickým systémem nazveme trojici (Ω, \mathcal{B}, T) , kde \mathcal{B} je σ -algebra podmnožin Ω a T je měřitelné zobrazení z Ω do Ω . Pravděpodobnostním dynamickým systémem nazveme čtveřici $(\Omega, \mathcal{B}, \mu, T)$, kde (Ω, \mathcal{B}, T) je měřitelný dynamický systém a μ je pravděpodobnostní míra na \mathcal{B} . Řekneme, že je tento systém invariantní, pokud je μ T -invariantní, t.j. pokud $\mu(T^{-1}B) = \mu(B)$ pro každé $B \in \mathcal{B}$.

Pokud navíc T zobrazuje Ω bijektivně a oboustranně měřitelně na Ω , říkáme že je dynamický systém invertibilní.

V případě pravděpodobnostního dynamického systému budeme obvykle předpokládat, že μ je úplná. Pokud tomu tak nebude z definice, zúplníme σ -algebru \mathcal{B} . Pokud uvažujeme různé míry na stejném měřitelném prostoru, musíme brát v potaz, že se v takovém případě po zúplnění i podkladové měřitelné dynamické systémy začnou lišit. Ve velké části tohoto textu budeme pracovat primárně s invariantním pravděpodobnostním dynamickým systémem, t.j. s invariantní mírou.

Bude-li jasné, kterou σ -algebru máme na mysli, budeme zápis zkracovat na (Ω, μ, T) , podobně v případě míry μ a zobrazení T . Zároveň budeme v případě obou typů dynamických systémů vynechávat upřesnění, zda jde o měřitelný, či pravděpodobnostní dynamický systém, pokud to bude jasné ze zápisu a kontextu.

Na zobrazení T budeme hledět jako na zobrazení pravděpodobnostního prostoru $(\Omega, \mathcal{B}, \mu)$ do sebe sama. Takové zobrazení se obvykle nazývá *endomorfismem*. Pokud je navíc zobrazení T bijektivní a T^{-1} je endomorfismem na Ω , nazývá se *T automorfismem* nebo *transformací* nebo invertibilním systémem. Zobrazení T budeme uvažovat jakožto morfismus v kategorii pravděpodobnostních prostorů, tedy nebude žádným problémem, pokud bude definován pouze μ -skoro všude, invertovatelný též jen μ -skoro všude. Dvě zobrazení pro nás budou totožná, pokud budou shodná skoro všude.

Kromě měřitelného systému budeme uvažovat ještě systém topologický.

Definice 4. *Topologickým systémem nazveme trojici (Ω, \mathcal{G}, T) , kde \mathcal{G} je kompaktní Hausdorffova topologie taková, že T je vzhledem k této topologii spojitě zobrazení z Ω do Ω (tedy $T^{-1}G \in \mathcal{G}$ pro všechny $G \in \mathcal{G}$).*

Vazba mezi topologickým a měřitelným systémem je následující.

Věta 2 (Krylov-Bogoljubov). *Bud' (Ω, \mathcal{G}, T) topologický dynamický systém. Pak existuje pravděpodobnostní míra μ na Borelovských množinách $\mathcal{B}(\mathcal{G})$, která je invariantní vůči T . Tedy $(\Omega, \mathcal{B}(\mathcal{G}), \mu, T)$ je invariantní pravděpodobnostní dynamický systém.*

Invariantních měr může být více. Mezi nimi nás budou zajímat ty, které splňují následující definici.

Definice 5. *Systém $(\Omega, \mathcal{B}, \mu, T)$ nazveme ergodickým, pokud každá měřitelná invariantní množina je triviální, t.j. každá množina $A \in \mathcal{B}$ splňující $A = T^{-1}A$ má míru 0 nebo 1.*

Dříve než uvedeme příklady vyslovme důležité lemma a jeho důsledek.

Lemma 8. *Nechť $(\Omega, \mathcal{B}, \mu)$ je pravděpodobnostní prostor a T měřitelné zobrazení na něm. Potom množina*

$$\mathcal{B}' = \{B \in \mathcal{B} \mid \mu(B) = \mu(T^{-1}B)\}$$

tvorí Dynkinův systém, t.j. neprázdný soubor podmnožin Ω uzavřený na doplňky a spočetná disjunktní sjednocení.

Důkaz. Prázdná množina a celé Ω jistě náleží do \mathcal{B}' . Pokud $B \in \mathcal{B}'$, pak

$$\begin{aligned} \mu(T^{-1}(\Omega \setminus B)) &= \mu(T^{-1}\Omega \setminus T^{-1}B) = \mu(\Omega \setminus T^{-1}B) = 1 - \mu(T^{-1}B) \\ &= 1 - \mu(B) = \mu(\Omega \setminus B). \end{aligned}$$

Pokud B_1, B_2, \dots jsou po dvou disjunktní množiny z \mathcal{B}' , potom jejich vzory jsou také po dvou disjunktní a platí

$$\begin{aligned} \mu(T^{-1}(\bigcup_{i \in \mathbb{N}} B_i)) &= \mu(\bigcup_{i \in \mathbb{N}} T^{-1}(B_i)) = \sum_{i \in \mathbb{N}} \mu(T^{-1}(B_i)) \\ &= \sum_{i \in \mathbb{N}} \mu(B_i) = \mu(\bigcup_{i \in \mathbb{N}} B_i). \end{aligned}$$

□

Důsledek 2. *Nechť $(\Omega, \mathcal{B}, \mu)$ je pravděpodobnostní prostor a T měřitelné zobrazení na něm. Nechť \mathcal{A} je soubor měřitelných množin generující \mathcal{B} , který je uzavřený na konečné neprázdné průniky. Pokud platí podmínka $\mu(B) = \mu(T^{-1}B)$ pro všechny množiny z \mathcal{A} , pak tato podmínka platí pro všechny množiny z \mathcal{B} .*

Tento důsledek plyne bezprostředně z předchozího lemmatu a Dynkinovy věty.

Příklad 1 (Rotace kružnice). Buď $\mathbb{T} = \{x \in \mathbb{C} \mid |x| = 1\}$ jednotková kružnice v komplexní rovině, opatřená topologií indukovanou z komplexní roviny. Pro oblouk L , označme $\ell(L)$ délku oblouku L . Takto definovaná funkce ℓ se dá jednoznačně rozšířit na míru na Borelovských množinách $\mathcal{B}(\mathbb{T})$. Tato míra, stejně jako její normalizovaná verze μ , je invariantní vůči otáčení $R_\phi(x) = x \cdot e^{i\phi}$, pro všechna $\phi \in \mathbb{R}$. Dostáváme, že $(\mathbb{T}, \mathcal{B}(\mathbb{T}), \mu, R_\phi)$ je invariantním dynamickým systémem, který je navíc invertibilní a ergodický. Otáčení je spojitě, takže dostáváme též topologický systém.

Příklad 2 (Zdvojení kružnice). Zdvojení kružnice je systém definovaný stejně jako v předchozím příkladu, jen zobrazení je definované předpisem $T(x) = x^2$. Takovéto zobrazení je opět spojitě, definuje tudíž topologický dynamický systém, zachovává míru definovanou v předešlém bodě a příslušný pravděpodobnostní systém je ergodický. Zobrazení ovšem není invertibilní (a to ani skoro všude).

Příklad 3 (Stan). Buď $\mathbb{I} = [0, 1]$ jednotkový interval a T zobrazení definované na \mathbb{I} předpisem

$$T(x) = 1 - |1 - 2x|.$$

Topologický systém (\mathbb{I}, T) se nazývá “stan”. Invariantních měr je tu více. Není těžké ukázat, že klasická Lebesgueova na intervalu je invariantní a ergodická. Mimo to má zobrazení pevný bod, tj. bod pro který $x = T(x)$. Takovým bodem jsou $2/3$. Druhou invariantní mírou je tedy Diracova míra soustředěná v tomto bodě. Tato míra je také ergodická. Invariantní, nikoliv však ergodická, je též jakákoliv konvexní kombinace těchto měr.

Příklad 4 (Zdvojení intervalu). Buď $\mathbb{I} = [0, 1]$ jednotkový interval a T zobrazení definované na \mathbb{I} předpisem

$$T(x) = 2x \pmod{1}.$$

Invariantních měr je opět více. Není těžké ukázat, že klasická Lebesgueova na intervalu je invariantní a ergodická. Mimo to má zobrazení pevný bod, tj. bod pro který $x = T(x)$. Takovým bodem jsou $2/3$. Druhou invariantní mírou je tedy Diracova míra soustředěná v tomto bodě. Tato míra je také ergodická. Invariantní, nikoliv však ergodická, je též jakákoliv konvexní kombinace těchto měr.

Definice 6. *Nechť $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ a $(\Gamma, \mathcal{B}, \nu, S)$ jsou dva dynamické systémy. Homomorfismem jednoho systému do druhého je jakékoliv měřitelné zobrazení ϕ z množiny $\Omega' \in \mathcal{A}$ plné míry do Γ takové, že*

$$(\phi \circ T)|_{\Omega'} = (S \circ \phi)|_{\Omega'}, \quad a \quad \mu(\phi^{-1}(A)) = \nu(A),$$

pro každé $A \in \mathcal{B}$.

Zobrazení ϕ je isomorfismem, pokud zobrazí Ω' bijektivně, oboustranně měřitelně, na množinu $\Gamma' \in \mathcal{B}$ plné míry.

Existuje-li mezi dvěma systémy $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ a $(\Gamma, \mathcal{B}, \nu, S)$ isomorfismus, řekneme, že jsou systémy isomorfní. Existuje-li homomorfismus z Ω do Γ , pak $(\Gamma, \mathcal{B}, \nu, S)$ je faktorem $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ a $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ je rozšířením $(\Gamma, \mathcal{B}, \nu, S)$. Zobrazení ϕ se v takovém případě nazývá též faktorizujícím zobrazením.

Lemma 9. *Nechť $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T_1)$ je dynamický systém a T_2 je měřitelné zobrazení definované na Ω_0 plné míry shodné s T_1 skoro všude. Potom $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T_2)$ je také dynamický systém, který je isomorfní s původním. Isomorfismem mezi těmito systémy je identita definovaná na příslušné množině plné míry.*

Cvičení 5. *Zdvojení kružnice je isomorfní se zdvojením intervalu.*

Cvičení 6. *Rotace kružnice R_ϕ je isomorfní se systémem $(\mathbb{I}, \mathcal{B}(\mathbb{I}), \lambda, S)$, kde $S(x) = (x + \phi) \bmod 1$.*

Cvičení 7. *Rotace kružnice $R_{2\phi}$ je faktorem rotace kružnice R_ϕ .*

6 Symbolické systémy

Uvažujme nějaký konečný diskretní prostor A a jeho Kartézskou mocninu $A^{\mathbb{Z}}$, resp. $A^{\mathbb{N}}$ opatřenou produktovou topologií. Symbolickým systémem nazveme každý topologický systém definovaný na tomto topologickém prostoru. Typickým symbolickým systémem je jednostranný a oboustranný posun. Jednostranný posun $\sigma : A^{\mathbb{N}} \rightarrow A^{\mathbb{N}}$ je definován předpisem

$$\sigma(a_0 a_1 a_2 \dots) = a_1 a_2 \dots$$

a oboustranný $\sigma : A^{\mathbb{Z}} \rightarrow A^{\mathbb{Z}}$ předpisem

$$\sigma(\dots a_{-2} a_{-1} \cdot a_0 a_1 a_2 \dots) = \dots a_{-1} a_0 \cdot a_1 a_2 a_3 \dots,$$

kde tečka v zápisi oboustranné posloupnosti z $A^{\mathbb{Z}}$ bude vždy označovat místo, které dělí indexy na záporné a nezáporné. Taková zobrazení jsou spojitá a na. Oboustranný posun je invertibilní a jeho inverze je též spojitá. Navíc jsou oba metrizable následujícími metrikami $d_{\mathbb{Z}}$ resp. $d_{\mathbb{N}}$:

$$\begin{aligned} d_{\mathbb{N}}(x, y) &= 2^{-\min\{i \geq 0, x_i \neq y_i\}} \\ d_{\mathbb{Z}}(x, y) &= 2^{-\min\{i \geq 0, x_i \neq y_i \text{ nebo } x_{-i} \neq y_{-i}\}} \end{aligned}$$

pro $x \neq y$ a $d_{\mathbb{N}}(x, x) = 0$, $d_{\mathbb{Z}}(x, x) = 0$.

Definice 7. *Čtveřici $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), \mu, \sigma)$, kde μ je pravděpodobnostní Borelovská míra, nazveme procesem.*

Tento pojem je volen s ohledem na souvislost s klasickým náhodným procesem popsanou níže.

Struktura symbolických systémů se často popisuje pomocí cylindrů a slov. Slovem nazveme každou konečnou posloupnost prvků z A , indexovanou čísly $0, 1, \dots, n-1$, kde n je délka slova. Označme A^n množinu slov délky n , λ buď prázdné slovo, jediné slovo délky 0. Dále buď $A^* = \bigcup_{n \in \mathbb{N}} A^n$ množina všech slov. Pro slovo $u \in A^*$, $|u|$ značí jeho délku. Slova nad abecedou A tvoří monoid vzhledem k operaci konkaténace. Konkaténaci dvou slov u a v značíme uv . Je to slovo délky $|u| + |v|$, definované předpisem $uv_i = u_i$, pro $i < |u|$ a $uv_i = v_{i-|u|}$, pro $|u| \leq i < |u| + |v|$. Jednotkovým prvkem monoidu je prázdné slovo. Množinu A nazýváme abecedou. Pokud $w = uvz$, pak všechna slova u, v i z nazýváme podslovy slova w . Slovo u nazýváme prefixem slova w a slovo w nazýváme pravým rozšířením slova u . Relaci podslova a prefixu značíme $u \sqsubseteq w$ resp. $u \preceq w$. Pokud $u \neq w$, pak říkáme, že je prodloužení, či podslovo vlastní.

V jednostranném symbolickém prostoru definujeme pro slovo $u \in A^*$ cylindr

$$[u] = \{(a_i)_{i \in \mathbb{N}}, a_i = u_i, \text{ pro všechna } i = 0, 1, \dots, |u| - 1\}$$

V oboustranném symbolickém prostoru definujeme pro slova $u, v \in A^*$ cylindr následovně

$$[v.w] = \{(x_i)_{i \in \mathbb{Z}}, x_{-|v|}x_{-|v|+1} \dots x_{-1} = v, x_0x_1 \dots x_{n-1} = w\}$$

Platí $[u]_n = [v.w]$, kde $v = u_0u_1 \dots u_{|u|+n-1}$ a $w = u_{|u|+n} \dots u_{|u|+1}$.

Cylindry tvoří baží obojetnou bázi $A^{\mathbb{N}}$ resp. $A^{\mathbb{Z}}$ i bázi σ -algebry Borelovských množin. Navíc platí,

- $[v] \subseteq [u]$ tehdy a jen tehdy je-li u prefixem slova v ,
- $[v]$ a $[u]$ mají neprázdný průnik tehdy a jen tehdy je-li jedno ze slov prefixem druhého.

Přirozeně platí, že $[v] \subseteq [u]$ tehdy a jen tehdy je-li u prefixem slova v .

Věta 3 (Kolmogorovova věta o rozšíření). *Každá nezáporná konečně aditivní reálná funkce zadaná na cylindrech se dá jednoznačně rozšířit na konečnou míru na $A^{\mathbb{Z}}$ resp. $A^{\mathbb{N}}$.*

Následující lemma ukazuje, že konečnou aditivitu v případě $A^{\mathbb{N}}$ lze ověřit pomocí podmínky, která se nazývá podmínka konzistence.

Lemma 10 (Podmínka konzistence). *Reálná funkce na cylindrech je konečně aditivní tehdy a jen tehdy platí-li následující podmínka:*

$$\mu([u]) = \sum_{a \in A} \mu([ua]), \quad \text{pro všechna slova } u.$$

Důkaz. Jistě z konečné aditivity vyplývá podmínka konzistence. Z podmínky konzistence lze lehce dokázat indukci podle n , že pro každé n ,

$$\mu([u]) = \sum_{v \in A^n} \mu([uv]), \quad u \in A^*.$$

Buď nyní $u \in A^*$, $M \subset A^*$ konečná množina, taková, že cylindr $[u]$ je disjunktním sjednocením cylindrů $[v]$, $v \in M$. Položme $q = \max\{|v|, v \in M\}$,

$$S_1 = \sum_{v \in M} \mu([v]) = \sum_{v \in M} \sum_{w \in A^{q-|v|}} \mu([vw]).$$

Slova vw z předchozí sumy jsou po dvou různá, mají délku q a jsou prodloužením slova u , protože $[v] \subseteq [u]$. Tato slova splývají se souborem všech možných prodloužení slova u délky q . Je-li totiž w' prodloužení slova u , tak $[w']$ je obsažen v $[u]$ a proto musí mít neprázdný průnik s některým cylindrem $[v]$, $v \in M$. Příslušné slovo v musí být prefixem w' , nebo naopak. Jelikož $|w'| \geq |v|$, je v prefixem w' , tedy w' je tvaru vw . Proto

$$S_1 = \sum_{w' \in A^q, u \preceq w'} \mu([w']) = \sum_{v' \in A^{q-|u|}} \mu([vw']) = \mu([u]).$$

□

Lemma 11 (Podmínka invariance). *Míra na $A^{\mathbb{N}}$ je invariantní tehdy a jen tehdy platí-li následující podmínka:*

$$\mu([u]) = \sum_{a \in A} \mu([au]), \quad \text{pro všechna slova } u.$$

Důkaz. Podmínka v lemmatu je shodná s podmínkou, že míra vzoru cylindru je totožná s mírou cylindru. Cylindry jsou uzavřené na průniky a generují σ -algebru. Můžeme tedy aplikovat Důsledek 2. \square

Vraťme se nyní k souvislosti s náhodnými procesy. Označme projekce z $A^{\mathbb{N}}$ do jednotlivých souřadnic jako π_n , tedy $\pi_n : A^{\mathbb{N}} \rightarrow A$ je definovaná předpisem $\pi_n(x) = x_n$, pro $x \in A^{\mathbb{N}}$. Na tyto zobrazení můžeme nahlížet jako na náhodné veličiny definované na stejném pravděpodobnostním prostoru $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), \mu)$, tedy to je náhodný proces s hodnotami v A .

Připomeňme, že Zmíněný proces $(\pi_i)_{i \in \mathbb{N}}$ má zjevně rozdělení rovné původní míře μ , neboť z definice projekce plyne

$$\mu(\pi_{[0,n]} = u) = \mu([u]), \quad u \in A^*.$$

Tento fakt shrnuje a rozšiřuje následující věta.

Tvrzení 12. *Buď $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), \mu)$ pravděpodobnostní prostor. Potom projekce $(\pi_i)_{i \in \mathbb{N}}$ tvoří náhodný proces s rozdělením μ .*

Je-li $\mathbb{X} = (X_i)_{i \in \mathbb{N}}$ náhodný proces na pravděpodobnostním prostoru $(\Omega, \mathcal{F}, \mathbb{P})$ s hodnotami v konečné množině A , je $(\pi_i)_{i \in \mathbb{N}}$ definovaný na $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), P_{\mathbb{X}})$ proces se stejným rozdělením.

Z definic a z faktu, že invarianci lze ověřovat pouze na cylindrech, plyne také následující tvrzení.

Tvrzení 13. *Náhodný proces $\mathbb{X} = (X_i)_{i \in \mathbb{N}}$ s hodnotami v konečné množině A , je stacionární, právě tehdy když je systém $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), P_{\mathbb{X}}, \sigma)$ invariantní.*

Postupně uvidíme, že také ergodicita procesu odpovídá ergodicitě systému a zároveň zavedeme odpovídající pojmy pro asymptotickou stacionaritu a asymptotickou ergodicitu.

Jelikož námi zkoumané vlastnosti procesů závisí jen na vlastnostech odvozených dynamických systémů, které pro jednoduchost nazýváme také procesy, budeme jednotlivé příklady procesů rovnou popisovat pomocí rozdělení.

Příklad 5 (Bernoulliův posun, i.i.d. proces). Buď $(A^{\mathbb{Z}}, \sigma)$ oboustranný posun a buď $(p_a)_{a \in A}$ pravděpodobnostní vektor. Pro slova u a v délky m a n a příslušný cylindr definujeme reálnou funkci μ následovně:

$$\mu([u.v]) = (p_{u_0} p_{u_1} \cdots p_{u_{m-1}}) (p_{v_0} p_{v_1} \cdots p_{v_{n-1}}).$$

Tato funkce se dá jednoznačně rozšířit na pravděpodobnostní míru na Borelovských množinách na $A^{\mathbb{Z}}$, která je invariantní vůči posunu. Čtveřice $(A^{\mathbb{Z}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{Z}}), \mu, \sigma)$ je ergodickým dynamickým systémem. Stejná konstrukce funguje pro jednostranný posun.

Příklad 6 (Markovský posun, Markovský proces). Buď $(A^{\mathbb{Z}}, \sigma)$ oboustranný posun, $(M_{a,b})_{a,b \in A}$ stochastická matice, tj. matice s nezápornými koeficienty jejíž řádky se sečtou na jednotku. Z Perron-Frobeniovy věty plyne, že existuje pravděpodobnostní vektor $(p_a)_{a \in A}$ takový, že $pM = p$. Vezmeme takový vektor a pro slova u a v délky m a n a příslušný cylindr definujeme reálnou funkci μ následovně:

$$\mu([u.v]) = p_{u_0} (M_{u_0, u_1} M_{u_1, u_2} \cdots M_{u_{m-2}, u_{m-1}}) M_{u_{m-1}, v_0} (M_{v_0, v_1} M_{v_1, v_2} \cdots M_{v_{n-2}, v_{n-1}})$$

Tato funkce se dá jednoznačně rozšířit na pravděpodobnostní míru na Borelovských množinách na $A^{\mathbb{Z}}$, která je invariantní vůči posunu. Čtveřice $(A^{\mathbb{Z}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{Z}}), \mu, \sigma)$ je dynamickým systémem, ne vždy ergodickým.

Stejná konstrukce funguje pro jednostranný posun, kde navíc můžeme zvolit libovolný pravděpodobnostní vektor p (nemusí splňovat $pM = p$).

Definujeme

$$\mu([u]) = p_{u_0}(M_{u_0, u_1} M_{u_1, u_2} \cdots M_{u_{n-2}, u_{n-1}}).$$

Cvičení 8. *Dokažte podmínku konzistence a invariance pro Markovské a Bernoullijské jednostranné procesy.*

7 Ergodické systémy

V dynamickém systému $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ bývá důležité, jak se chovají trajektorie jednotlivých bodů, kde trajektorií bodu x rozumíme posloupnost $T^k(x)$, $k \in \mathbb{N}$. Z hlediska pravděpodobnostního zkoumání vystupují do popředí zejména nejruznější časové průměry podél trajektorií. Označme proto pro $x \in \Omega$, $m \leq n$, měřitelnou $f : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ následující sumy a průměry:

$$\begin{aligned} S_{[m,n]}(f, x, T) &:= \sum_{k=m}^{n-1} f(T^k x), & \hat{S}_{[m,n]}(f, x, T) &:= \frac{1}{n-m} S_{[m,n]}(f, x, T) \\ S_n(f, x, T) &:= S_{[0,n]}(f, x, T), & \hat{S}_n(f, x, T) &:= \hat{S}_{[0,n]}(f, x, T). \end{aligned}$$

O časových průměrech budeme mluvit v případě $\hat{S}_{[m,n]}(f, x, T)$, ale také v limitním případě, který značíme následovně:

$$\hat{S}(f, x, T) := \lim_{n \rightarrow \infty} \hat{S}_n(f, x, T).$$

Pokud bude T jasné z kontextu, budeme ho často vypouštět a psát jen $S(f, x)$ namísto $S(f, x, T)$, atp.

Uvědomme si také, že notaci $S_{[m,n]}$ atp. lze zastoupit pomocí jednodušší S_n následujícím způsobem:

$$S_{[m,n]}(f, x, T) := S_n(f, T^m x, T), \quad \hat{S}_{[m,n]}(f, x, T) := \hat{S}_n(f, T^m x, T)$$

Zásadní větou, týkající se pravděpodobnostních dynamických systémů je ergodická věta. Ta má různé podoby a my zde uvedeme bez důkazu její formu, která se týká chování ve smyslu “skoro jistě”. My ji uvedeme bez použití právě zavedené notace.

Věta 4 (Birkhoffova ergodická věta). *Nechť $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ je invariantní pravděpodobnostní dynamický systém, $f : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ je μ -integrovatelná. Pak existuje μ -integrovatelná funkce $f^* : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ taková, že $f^*(T(x)) = f^*(x)$ s.j. a*

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} f(T^k(x)) = f^*(x) \text{ s.j.}, \quad \int f^*(x) d\mu = \int f(x) d\mu.$$

Ergodická věta tedy ukazuje, že pro většinu prvků $x \in \Omega$ se časové průměry hodnot f ustalují, mají limitu. To je hlavní přínos ergodické věty a tento fakt má netriviální důkaz. To, že f^* je

invariantní skoro všude vyplývá již vcelku přímo z faktu, že f^* je limitou časových průměrů. Ve speciálním případě, kdy je f omezená, se průměr pro prvních n iterací pro x a pro $f(x)$ liší o $|f(x) - f(T^{n+1}(x))|/n$, což jde jistě k nule. Uvedme ještě tuto větu s použitím naší notace.

Věta 5 (Birkhoffova ergodická věta, formulace II). *Nechť $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ je invariantní pravděpodobnostní dynamický systém, $f : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ je μ -integrovatelná. Pak je časový průměr $\hat{S}(f, x)$ skoro všude dobře definovaný a platí*

$$\hat{S}(f, (T(x))) = \hat{S}(f, x) \text{ s.j.}, \quad \int \hat{S}(f, x) d\mu = \int f(x) d\mu.$$

Ergodická věta je podobná zákonu velkých čísel, kde se říká, že limita časových průměrů konverguje skoro jistě ke střední hodnotě. Časový průměr $\hat{S}(f, x)$, jako funkce x , je tedy v takovém případě skoro jistě konstantní. Tuto sílu v případě ergodické věty pro obecný invariantní systém nemáme.

Na rozdíl od zákona velkých čísel $\hat{S}(f, x)$ limita může záležet na x . Jednoduše nemusí platit, že limitou časových průměrů je střední hodnota reálné veličiny f . Pokud bychom ovšem přidali konstantnost $\hat{S}(f, x)$ jako předpoklad, pak už by z druhé části ergodické věty plynulo, že tato konstanta se musí rovnat $\mathbb{E}(f)$. To nás vede k definici ergodického systému a následujícímu důsledku ergodické věty, který již zcela odpovídá zákonu velkých čísel.

Definice 8. *Dynamický systém $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ je ergodický, pokud pro každou integrovatelnou $f : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ je $\hat{S}(f, x)$ konstantní skoro všude.*

Důsledek 3. *Invariantní dynamický systém $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ je ergodický právě tehdy když pro každou integrovatelnou $f : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ platí:*

$$\hat{S}(f, x) = \mathbb{E}(f) \text{ s.j.}$$

Dále budeme potřebovat ekvivalentní charakteristiku ergodicity. Nejprve uvedeme potřebné značení a jednoduchá pozorování. První obecné tvrzení z teorie pravděpodobnosti uvádíme bez důkazu.

Lemma 12. *Pro integrovatelné funkce $f, g : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ na pravděpodobnostním prostoru platí:*

$$f \leq g \text{ s.j.} \quad \& \quad \int f \geq \int g \quad \Rightarrow \quad f = g \text{ s.j.}$$

Pro měřitelnou funkci f platí, že je skoro všude konstantní, právě tehdy když pro všechna $a, b \in \mathbb{R}$, $a < b$, platí

$$\mu(f^{-1}(a, b)) \in \{0, 1\}.$$

Pro měřitelnou funkci f platí, že je skoro všude konstantní, právě tehdy když pro všechna $b \in \mathbb{R}$ platí

$$\mu(f^{-1}(-\infty, b)) \in \{0, 1\}.$$

Pro posloupnost množin U_i , $i \in \mathbb{N}$ definujeme

$$\liminf_{i \rightarrow \infty} U_i = \bigcup_{n=0}^{\infty} \bigcap_{i=n}^{\infty} U_i, \quad \limsup_{i \rightarrow \infty} U_i = \bigcap_{n=0}^{\infty} \bigcup_{i=n}^{\infty} U_i.$$

První množina obsahuje prvky, které náležejí do všech množin U_i z posloupnosti, až na konečně mnoho, druhá množina obsahuje ty prvky, které náležejí do nekonečně mnoha množin z posloupnosti U_i . Je tedy vidět, že druhá obsahuje první.

Pro nás budou zajímavé množiny

$$\liminf_{i \rightarrow \infty} T^{-i}U, \quad \limsup_{i \rightarrow \infty} T^{-i}U.$$

Obě dvě limitní množiny jsou z definice invariantní.

Lemma 13. *Mějme invariantní dynamický systém $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$, $U \in \mathcal{A}$. Pokud je U skoro sub-invariantní nebo skoro super-invariantní, pak je skoro invariantní, t.j.*

$$(\mu(T^{-1}U \setminus U) = 0 \text{ nebo } \mu(U \setminus T^{-1}U) = 0) \quad \Rightarrow \quad \mu(T^{-1}U \Delta U) = 0.$$

Pokud je množina U skoro invariantní, pak má stejnou míru jako invariantní množina $\liminf_{i \rightarrow \infty} T^{-i}U$.

Důkaz. První část dokažme obecněji, buď $U, V \in \mathcal{A}$, $\mu(U) = \mu(V)$. Pak

$$\mu(U \setminus V) = \mu(U) - \mu(U \cap V) = \mu(U) - (\mu(V) - \mu(V \setminus U)) = \mu(V \setminus U).$$

Tedy je-li míra jednoho rozdílu nula, pak je i míra druhého rozdílu nulová.

Pokud je množina U skoro-invariantní, pak

$$\begin{aligned} \mu\left(\bigcup_{k \geq n} T^{-k}(U)\right) &\leq \mu(T^{-n}U) + \sum_{k > n} \mu(T^{-k}U \setminus T^{-(k-1)}U) \\ &\leq \mu(T^{-n}U) + \sum_{k > n} \mu(T^{-1}U \setminus U) = \mu(T^{-n}U). \end{aligned}$$

Jelikož je $T^{-n}U$ podmnožinou daného sjednocení, musí být míry totožné. Vzhledem ke spojitosti pravděpodobnosti platí:

$$\mu(\liminf_{i \rightarrow \infty} T^{-i}U) = \lim_{n \rightarrow \infty} \mu\left(\bigcup_{k=n}^{\infty} T^{-k}U\right) = \lim_{n \rightarrow \infty} \mu(T^{-n}U) = \mu(U).$$

□

Tvrzení 14 (Charakterizace ergodicity I). *Pro invariantní dynamický systém $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ jsou následující podmínky ekvivalentní:*

1. *systém je ergodický*
2. *Každá invariantní měřitelná množina má míru nula nebo jedna, t.j.*

$$U \in \mathcal{A} \quad \& \quad U = T^{-1}(U) \quad \Rightarrow \quad \mu(U) \in \{0, 1\}.$$

3. *Každá skoro-všude sub-invariantní měřitelná funkce je skoro všude konstantní.*

$$f(T(x)) \leq f(x) \text{ s.j.} \quad \Rightarrow \quad \exists c \in \mathbb{R}, f(x) = c \text{ s.j.}$$

Důkaz. Indikátor 1_U invariantní měřitelné množiny, je invariantní integrovatelnou funkcí. V invariantním ergodickém systému je tedy roven skoro všude konstantě. Je tedy buď skoro všude roven jedné, nebo nule. Ovšem střední hodnota indikátoru, alias míra U pak musí být rovna této konstantě - tedy 0, nebo 1. Tím jsme dokázali implikaci (1) \Rightarrow (2).

Předpokládejme nyní platnost (2) a necht' vezměme nyní skoro všude sub-invariantní měřitelnou funkci f . Pro $d \in \mathbb{R}$ uvažme množinu V_d těch $x \in \Omega$, pro které $f(x) < d$. Pokud je nyní

$f(T(x)) \leq f(x)$, platí také $T(x) \in V_d$. Neboli $V_d \setminus T^{-1}V_b$ je podmnožinou množiny, kde funkce f není sub-invariantní. Tato množina má míru nula a proto je V_d skoro super-invariantní. Potom ovšem, dle předchozího lemmatu existuje invariantní množina stejné míry. Z platnosti podmínky (2) dostáváme okamžitě, že $\mu(V_d)$ je nula, nebo jedna. Toto platí pro jakékoliv $d \in \mathbb{R}$. Splnili jsme tedy kritérium skoro konstantnosti pro f .

Předpokládejme platnost podmínky (3). Mějme integrovatelnou funkci $f : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$. Z ergodické věty plyne, že je $\hat{S}(f, x)$ integrovatelná a skoro všude invariantní. Z podmínky (3) dostáváme, že je tedy skoro všude konstantní. \square

Další důležitá charakterizace bude velmi užitečná při ověřování ergodicity.

Tvrzení 15 (Charakterizace ergodicity II). *Invariantní dynamický systém $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ je ergodický právě tehdy když pro každé dvě množiny $U, V \in \mathcal{A}$ platí*

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(T^{-k}U \cap V) = \mu(U)\mu(V).$$

Důkaz. Pokud je systém ergodický, platí

$$\begin{aligned} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(T^{-k}U \cap V) &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \int 1_{T^{-k}U}(x) 1_V(x) d\mu(x) \\ &= \int \left(\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} 1_{T^{-k}U}(x) \right) 1_V(x) d\mu(x) \\ &= \int \mu(U) 1_V(x) d\mu(x) = \mu(U)\mu(V). \end{aligned}$$

Opačně, je-li $U \in \mathcal{A}$ invariantní, dostáváme

$$\mu(U) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(T^{-k}U \cap U) = \mu(U)\mu(U).$$

Z toho plyne $\mu(U) \in \{0, 1\}$. \square

Tvrzení 16 (Charakterizace ergodicity III). *Bud' $(\Omega, \mathcal{A}, \mu, T)$ invariantní dynamický systém, \mathcal{A}' systém množin, který generuje \mathcal{A} , který je uzavřený na průniky a každá jeho množina může být doplněna dalšími množinami z \mathcal{A}' tak, že dohromady tvoří konečný rozklad Ω . Pak je systém ergodický právě tehdy když pro každé dvě množiny $U, V \in \mathcal{A}'$ platí*

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(T^{-k}U \cap V) = \mu(U)\mu(V).$$

Důkaz. Přímá implikace plyne z předchozího tvrzení.

K důkazu zpětné opět použijeme kritérium pomocí invariantní množiny. Nejprve si ovšem uvědomme, že máme-li U a V ve formě disjunktních sjednocení množin z \mathcal{A}' , pak pro ně také platí rovnice z tvrzení. Konkrétně, je-li $U = \bigcup_{i=1}^{\ell} U_i$, $V = \bigcup_{j=1}^m V_j$, pro vzájemně disjunktní

množiny U_i , $i \leq \ell$ a pro vzájemně disjunktní množiny V_j , $j \leq m$, pak Navíc

$$\begin{aligned}
\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(T^{-k}U \cap V) &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \sum_{i=1}^{\ell} \sum_{j=1}^m \mu(T^{-k}U_i \cap V_j) \\
&= \sum_{i=1}^{\ell} \sum_{j=1}^m \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(T^{-k}U_i \cap V_j) \\
&= \sum_{i=1}^{\ell} \sum_{j=1}^m \mu(U_i) \mu(V_j) \\
&= \sum_{i=1}^{\ell} \mu(U_i) \sum_{j=1}^m \mu(V_j) = \mu(U) \mu(V).
\end{aligned}$$

Připomeňme standardní fakta z teorie míry. Označíme-li množinu všech konečných disjunkt-
ních sjednocení množin z \mathcal{A}' jako \mathcal{A}'' , dostaneme algebru množin, t.j. soubor množin uzavřený
na konečná sjednocení (nejen ta disjunktní), průniky a doplňky. Uvažme nyní rozšíření tohoto
systému množin o všechny množiny $U \in \mathcal{A}$, pro které je pravda, že

$$\forall \varepsilon > 0, \quad \exists U_\varepsilon \in \mathcal{A}'' : \mu(U \Delta U_\varepsilon) < \varepsilon.$$

Dá se lehce nahlédnout, že je toto rozšíření σ -algebrou, tedy obsahuje celé \mathcal{A} .

Máme-li tedy invariantní množinu U a $\varepsilon > 0$, existuje $U_\varepsilon \in \mathcal{A}''$ taková, že $\mu(U \Delta U_\varepsilon) < \varepsilon$.
Neboli

$$\begin{aligned}
|\mu(U) - \mu(T^{-k}U_\varepsilon \cap U_\varepsilon)| &= |\mu(T^{-k}U \cap U) - \mu(T^{-k}U_\varepsilon \cap U_\varepsilon)| \\
&\leq \mu((T^{-k}U \cap U) \Delta (T^{-k}U_\varepsilon \cap U_\varepsilon)) \\
&\leq \mu(T^{-k}U \Delta T^{-k}U_\varepsilon) + \mu(U \Delta U_\varepsilon) \leq 2\varepsilon.
\end{aligned}$$

Tedy

$$|\mu(U) - \mu(U_\varepsilon)\mu(U_\varepsilon)| = |\mu(U) - \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(T^{-k}U_\varepsilon \cap U_\varepsilon)| \leq 2\varepsilon.$$

Podobně

$$|\mu(U)\mu(U) - \mu(U_\varepsilon)\mu(U_\varepsilon)| \leq |\mu(U) - \mu(U_\varepsilon)|(\mu(U) + \mu(U_\varepsilon)) \leq 2\varepsilon.$$

Platí tedy, že $|\mu(U) - \mu(U)\mu(U)| \leq 4\varepsilon$. Toto ovšem platí pro libovolné $\varepsilon > 0$. Proto $\mu(U) = \mu(U)\mu(U)$ a $\mu(U) \in \{0, 1\}$. Systém je tedy ergodický. \square

Bohužel až toto tvrzení umožňuje dokázat ergodicitu pro Bernoulliiovské a Markovovy staci-
onární systémy. K tomu budeme používat následující důsledek.

Tvrzení 17. *Invariantní symbolický systém $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), \mu, \sigma)$ je ergodický, právě tehdy když pro každé dvě slova $u, v \in A^*$ platí*

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(\sigma^{-k}[u] \cap [v]) = \mu([u])\mu([v]).$$

Důkaz. Cylindry jsou uzavřené na průniky, každý se dá doplnit dalšími cylindry slov stejné délky do rozkladu $A^{\mathbb{N}}$ a zároveň generují $\mathcal{B}(A^{\mathbb{N}})$. Lze tedy aplikovat předchozí tvrzení. \square

Důsledek 4. *Invariantní symbolické systémy odpovídají stacionárním procesům. Definice ergodicity si odpovídají.*

Cvičení 9. *Dokažte, že je Bernoulliův posun ergodický.*

Cvičení 10. *Dokažte, že je stacionární aperiodický nerozložitelný Markovský posun ergodický. Využijte toho, že pro něj existuje limitní (jedno-dimenzionální) rozdělení a jediné stacionární a tato rozdělení jsou si rovna, neboli pro každé $a \in A$,*

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \mu(\sigma^{-n}[a]) = \pi(a),$$

kde $\pi = (\pi(a))_{a \in A}$ je stacionární rozdělení. Zároveň je pro stacionární Markovský proces počáteční rozdělení rovno stacionárnímu.

Cvičení 11. *Dokažte, že je stacionární nerozložitelný Markovský posun ergodický. Využijte toho, že pro něj existuje jediné stacionární rozdělení, které je rovno časovému průměru jedno-dimenzionálních rozdělení, neboli pro každé $a \in A$,*

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=0}^{n-1} \mu(\sigma^{-k}[a]) = \pi(a),$$

kde $\pi = (\pi(a))_{a \in A}$ je stacionární rozdělení. Zároveň je pro stacionární Markovský proces počáteční rozdělení rovno stacionárnímu.

8 Asymptoticky rovnoměrné rozdělení

V této části našeho textu se budeme zabývat bohatostí jazyka pro daný invariantní ergodický symbolický systém, který zároveň budeme chápat jako prostor realizací náhodného procesu. Máme tedy invariantní ergodický symbolický systém $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), \mu, \sigma)$ a náhodný proces $\mathbb{X} = (X_n)_{n \in \mathbb{N}}$ s rozdělením $P_{\mathbb{X}} = \mu$ (ten musí být pak také ergodický a stacionární).

Pro rychlejší zápis zavedme notaci $h(\mu) = H(\mathbb{X})$:

$$h_n(x) = \mathcal{I}([x_{[0,n]}]) = -\log \mu([x_{[0,n]}]), \quad H_n(\mu) = H(X_{[0,n]}) = \mathbb{E}(h_n)$$

Uvědomme si, že

$$\mathcal{I}_{X_{[0,n]}}(\omega) = h_n(\mathbb{X}(\omega)).$$

a že $\frac{1}{n} H_n(\mu)$ konverguje k $h(\mu)$.

Jazykem symbolického systému $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), \mu, \sigma)$ se rozumí

$$A_{\mu}^* = \{u \in A^* \mid \mu([u]) > 0\}.$$

Množina takových slov je neprázdná a každé slovo z A_{μ}^* má prodloužení, které také náleží jazyka. To je jednoduchý důsledek toho, že cylindry $[ua]$ tvoří disjunktní rozklad cylindru $[u]$. Měl-li tedy cylinder $[u]$ nenulovou pravděpodobnost, musí mít nenulovou pravděpodobnost také cylinder $[ua]$ pro nějaké a .

Obraťme nyní svou pozornost na slova stejné délky, tedy na množiny

$$A_\mu^n = A^n \cap A_\mu^*,$$

$n \in \mathbb{N}$. Tyto množiny dobře popisují takzvaný nosič míry μ , značený jako $s(\mu)$, což je průnik všech uzavřených množin plné míry. Zde je možné psát:

$$s(\mu) = \bigcap_{n \in \mathbb{N}} \bigcup_{u \in A_\mu^n} [u].$$

Nás bude zajímat, jak bohaté jsou tyto množiny a množiny odvozené. Pro symbolický systém uvažujme následující čtyři případy:

- Symbolický systém je Bernoulliiovský na abecedě $(0, 1, 2)$ s počátečním vektorem $(1/3, 1/3, 1/3)$,
- Symbolický systém je Bernoulliiovský na abecedě $(0, 1, 2)$ s počátečním vektorem $(1/2, 1/2, 0)$,
- Symbolický systém je Bernoulliiovský na abecedě $(0, 1, 2)$ s počátečním vektorem $(49/100, 49/100, 2/100)$,
- Symbolický systém je Markovský na abecedě $(0, 1, 2)$ s počátečním vektorem $(1/3, 1/3, 1/3)$ a pravděpodobností přechodu $M_{ab} = \frac{1}{2}$, pokud $a \neq b$, jinak $M_{ab} = 0$.

V prvním a třetím případě je $A_\mu^n = A^n$. Míra μ tedy nijak nezmenšila prostor možných realizací. V druhém případě je $A_\mu^n = \{0, 1\}^n \neq A^n$. Ve čtvrtém případě lze nahlédnout, že A_μ^n sestává ze slov, ve kterých nejsou žádné dva po sobě jdoucí symboly stejné. V případech 1, 2 a 4 mají všechna slova z A_μ^n stejnou pravděpodobnost. V těchto případech je tedy také informační obsah $\mathcal{I}_{X_{[0,n]}}$ všude konstantní a roven $H(X_{[0,n]})$. Triviálně pak platí $x \in A^\mathbb{N}$ platí

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} h_n(x) = h(\mu), \quad x \in A^\mathbb{N}.$$

V řeči procesu,

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}_{X_{[0,n]}} = h(\mu) \text{ s.j.}$$

Cvičení 12. Spočti pravděpodobnost slova z A_μ^n ve čtvrtém případě.

Trochu jiná je situace ve třetím případě, kde $A_\mu^n = A^n$, ale kde posloupnosti dvojek jsou daleko méně pravděpodobné, než posloupnosti nul, či jedniček. Dokonce, ani po zlogaritmování pravděpodobnosti a podělení délkou slova se tento rozdíl nebude blížit nule, neboť poměr mezi pravděpodobnostmi diverguje do nekonečna exponenciálně rychle. Konkrétně:

$$\frac{\mu[1^n]}{\mu[0^n]} = \left(\frac{49}{2}\right)^n, \quad -\frac{1}{n}(\log \mu[0^n] - \log \mu[1^n]) = \log(49) - \log 2.$$

Zároveň

Na druhou stranu, se jedná o i.i.d. proces a díky zákonu velkých čísel platí, že ve skoro všech posloupnostech $\mathbb{X}(\omega)$ (v μ -skoro všech posloupnostech $x \in A^\mathbb{N}$) se frekvence výskytů jednotlivých písmen limitně blíží jejich pravděpodobnosti, t.j.

$$\mathbb{P} \left(\bigcap_{a \in A} \left\{ \omega \mid \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} 1_{\{a\}}(X_i(\omega)) \rightarrow \mu([a]) \right\} \right) = 1,$$

jinými slovy

$$\mu \left(\bigcap_{a \in A} \left\{ x \in A^\infty \mid \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} 1_{[a]}(\sigma^i x) \rightarrow \mu([a]) \right\} \right) = 1.$$

Z toho také plyne, že pro každé $\varepsilon > 0$:

$$\mu \left(\bigcap_{a \in A} \left\{ \omega \mid \left| \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n-1} 1_{[a]}(\sigma^i x) - \mu([a]) \right| < \varepsilon \right\} \right) \rightarrow 1.$$

Ovšem

$$\mu([x_{[0,n]}]) = \prod_{i=0}^n \mu[x_i] = \prod_{a \in A} (\mu([a])^{\sum_{i=0}^n 1_{[a]}(\sigma^i x)})$$

a

$$\frac{1}{n} h_n(x) = -\frac{1}{n} \log \mu([x_{[0,n]}]) = -\sum_{a \in A} \frac{1}{n} \sum_{i=0}^n 1_{[a]}(\sigma^i x) \log \mu([a])$$

Tento výraz skoro jistě konverguje k $-\sum_{a \in A} \mu([a]) \log \mu([a])$, což je entropie Bernoulliůvského procesu. Tedy v tomto případě, nikoliv pro všechna x , ale pro skoro všechna $x \in A^\mathbb{N}$ platí

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} h_n(x) = h(\mu).$$

Rozdíl mezi pravdivostí pro všechna x a pro (μ) -skoro všechna x ilustruje následující cvičení.

Cvičení 13. Pro třetí případ dokažte, že pro počtem většinu slov z A_μ^n , $-\frac{1}{n} \log(\mu([u]))$ nekonverguje k $h(\mu)$. (Hint - aritmetické proporce odpovídá proporce vůči rovnoměrnému rozdělení. To vznikne z rovnoměrného Bernoulliůvského rozdělení, které má ale jinou entropii)

Právě dokázané tvrzení pro Bernoulliůvský případ platí ve skutečnosti pro jakýkoliv invariantní ergodický proces. Toto tvrzení, bude stěžejním tvrzením této kapitoly. Řekneme, že má symbolický systém (odpovídající náhodný proces) **asymptoticky rovnoměrné rozdělení**, pokud platí následující konvergence v pravděpodobnosti

$$\frac{1}{n} |h_n(x) - H_n(\mu)| \rightarrow 0, \quad i.p.$$

Předchozí požadavek se týká takzvaného n -tého normovaného informačního obsahu $h_n(x)/n$. Konkrétně požadujeme, aby střední absolutní odchylka (od středu, tedy od střední hodnoty) šla k nule v pravděpodobnosti:

$$\left| \frac{1}{n} h_n(x) - \mathbb{E} \left(\frac{1}{n} h_n(x) \right) \right| \rightarrow 0, \quad i.p.$$

V případě systému, který má dobře definovanou entropii, například v případě invariantního systému, to odpovídá podmínce

$$\frac{1}{n} h_n(x) \rightarrow h(\mu), \quad i.p.$$

Řekneme, že má symbolický systém (odpovídající náhodný proces) **silně asymptoticky rovnoměrné rozdělení**, pokud platí konvergence skoro jistě, t.j.

$$\frac{1}{n} |h_n(x) - H_n(\mu)| \rightarrow 0, \quad s.j.$$

Opět to v případě systému, který má dobře definovanou entropii, odpovídá podmínce

$$\frac{1}{n}h_n(x) \rightarrow h(\mu), \quad \text{s.j.}$$

Věta 6 (O asymptoticky rovnoměrném rozdělení). *Každý invariantní ergodický symbolický systém má silně asymptoticky rovnoměrné rozdělení.*

Strategie důkazu bude nejprve ukázat, že horní a dolní limita $\frac{1}{n}h_n(x)$ se skoro všude rovná stejné konstantě. Zde použijeme kombinatorický rozbor dlouhých slov a ergodickou větu (δ -pokrytí, δ -rozklad, odhad možných složenin slov). Druhým krokem je dokázat, že se limita rovná entropii procesu. V této části důkazu je třeba nahlédnout fakt, že malá část slov délky n , malá z hlediska pravděpodobnosti, přispívá málo k entropii. V této úvaze vlastně ukazujeme, že jsou $\frac{1}{n}h_n(x)$ uniformně integrovatelné.

Jelikož je $[x_{[0,n+1]}]$ podmnožinou $\sigma^{-1}[(\sigma(x))_{[0,n]}]$, je $h_n(\sigma x)$ menší nebo rovno $h_{n+1}(x)$ a

$$\liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{h_n(\sigma x)}{n} \leq \liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{h_{n+1}(x)}{n} = \liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{h_n(x)}{n}.$$

Funkce $x \mapsto \liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{h_n(x)}{n}$ je tedy subinvariantní. V ergodickém systému, který nás teď výhradně bude zajímat, je skoro všude rovna konstantě \underline{h} . Podobně je $\limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{h_n(x)}{n}$ skoro všude rovna konstantě \bar{h} .

Tyto konstanty nazveme **dolní a horní entropií** a budeme chtít dokázat, že se rovnají entropii systému.

Definujeme následující množiny slov nad abecedou A :

$$\begin{aligned} T_C^+ &= \{u \in A^* \mid \mu(u) < 2^{-|u|C}\} \\ T_C^- &= \{u \in A^* \mid \mu(u) > 2^{-|u|C}\} \\ T_C(\delta) &= T_{C-\delta}^+ \cap T_{C+\delta}^- \end{aligned}$$

Uvědomme si, že

$$x_{[0,n]} \in T^+(C) \text{ iff } \frac{h_n(x)}{n} > C.$$

Pro množinu slov $M \subset A^*$ zavedme notaci $[M]$ která označuje sjednocení všech cylindrů pro slova z M , tedy

$$[M] = \bigcup \{[u] \mid u \in M\}.$$

Slova, a odpovídající cylindry, z množiny $T_{h(\mu)}(\delta)$ budeme nazývat typickými (z hlediska pravděpodobnosti). Zbývají slova a cylindry pak dělíme na příliš malá resp. velká, t.j. ty které náležejí do $T_{h(\mu)+\delta}^+$ resp. $T_{h(\mu)-\delta}^-$. Důležitá nadmnožina typických slov je pak množina slov z $T_{h(\mu)+\delta}^-$, o které budeme označovat za velké (nikoliv příliš velké). Vše je samozřejmě relativní vůči parametru δ .

Řekneme, že množina slov $M \subset A^*$ **slabě pokrývá** $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$, pokud pro skoro všechna $x \in A^{\mathbb{N}}$, pro všechna L existuje $n(x) > L$ takové, že $x_{[0,n(x)]} \in M$, t.j.

$$\mu\left(\bigcap_{n \in \mathbb{N}} \bigcup_{k \geq n} [M \cap A^k]\right) = 1.$$

Řekneme, že množina slov $M \subset A^*$ **pokrývá** $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$, pokud

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \mu([M \cap A^n]) = 1.$$

Dále řekneme, že M **silně pokrývá** $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$, pokud pro skoro všechna $x \in A^{\mathbb{N}}$, existuje L , tak že pro všechna $n > L$ platí $x_{[0,n]} \in M$.

$$\mu\left(\bigcup_{n \in \mathbb{N}} \bigcap_{k \geq n} [M \cap A^k]\right) = 1.$$

Symbolický dynamický systém má tedy (silně) asymptoticky rovnoměrné rozložení, tedy a jen tehdy, pokud pro každé $\delta > 0$, je $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$ (silně) pokrytý slovy z $T_{h(\mu)}(\delta)$.

Lemma 14. *Pokud množina slov M silně pokrývá $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$, pak ho také pokrývá. Pokud množina slov M pokrývá $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$, pak ho také slabě pokrývá.*

Důkaz. Množiny $V_n = \bigcap_{k \geq n} [M \cap A^k]$, $n \in \mathbb{N}$, jsou rostoucí, vzhledem k inkluzi, proto je míra sjednocení limitou jejich měr. Dále

$$1 = \mu\left(\bigcup_{n \in \mathbb{N}} \bigcap_{k \geq n} [M \cap A^k]\right) = \lim_{n \rightarrow \infty} \mu\left(\bigcap_{k \geq n} [M \cap A^k]\right) \leq \lim_{n \rightarrow \infty} \mu([M \cap A^n]).$$

Silné pokrývání tedy implikuje pokrývání.

Pokud M pokrývá $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$, pak pro každé n , $\bigcup_{k \geq n} [M \cap A^k]$ obsahuje množiny, jejichž míra jde k jedné. Sama tato množina má tedy míru jedna. Z toho již plyne, že M slabě pokrývá $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$. \square

Zároveň pro M zavedeme entropii takto:

$$\bar{H}(M) = \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{\log |M \cap A^n|}{n}.$$

Předpokládáme tedy, že počet slov v M délky n roste exponenciálně rychle. Entropie nám říká, jak rychlý je tento exponenciální růst.

Bohatost dynamického systému lze také chápat skrze to, jak velká množina slov je třeba, abychom náš dynamický systém pokryli. Definujeme tedy **dolní, resp. horní, pokrývací entropii**, \underline{h}' a \bar{h}' , symbolického dynamického systému jako nejmenší možnou entropii množiny slov, která ho slabě, resp. silně, pokrývá, t.j.

$$\begin{aligned} \underline{h}' &= \inf\{\bar{H}(M) \mid M \text{ slabě pokrývá } (A^{\mathbb{N}}, \mu)\} \\ h' &= \inf\{\bar{H}(M) \mid M \text{ pokrývá } (A^{\mathbb{N}}, \mu)\} \\ \bar{h}' &= \inf\{\bar{H}(M) \mid M \text{ silně pokrývá } (A^{\mathbb{N}}, \mu)\} \end{aligned}$$

Diagonální argument pak ukazuje, že je možné infimum zaměnit za minimum.

Z definice dolní limity dostáváme, že pro každé $\delta > 0$ je $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$ slabě pokrytý slovy z $T_{\underline{h}+\delta}^-$.

Z definice horní limity dostáváme, že pro každé $\delta > 0$ je $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$ silně pokrytý slovy z $T_{\bar{h}+\delta}^-$.

Zároveň platí, že slova z T_C^- délky n generují vzájemně disjunktní cylindry míry nejméně 2^{-nC} . Může jich tedy být maximálně 2^{nC} . Dostáváme tedy,

$$\bar{H}(T_{\underline{h}+\delta}^-) \leq \underline{h} + \delta, \quad \bar{H}(T_{\bar{h}+\delta}^-) \leq \bar{h} + \delta.$$

Z těchto pozorování plynou následující nerovnosti.

Tvrzení 18. *Pro ergodický systém, $\underline{h}' \leq \underline{h}$ a $\bar{h}' \leq \bar{h}$.*

Abychom navázali klasickou entropií $H(\mu)$ a všechny nově zmíněné entropie, potřebujeme konstruovat pokrytí jednotlivých dlouhých slov, pomocí kratších.

Posloupnost vzájemně disjunktních neprázdných intervalů $[m_i, n_i)$, $i \leq k$, označíme za δ -**rozklad** intervalu $[0, n)$, pokud ten obsahuje všechny intervaly z posloupnosti a platí $\sum_{i \leq k} (n_i - m_i) > (1 - \delta)n$.

Posloupnost vzájemně disjunktních neprázdných intervalů $[m_i, n_i)$, $i \leq k$, označíme za M -**rozklad** intervalu slova u , pokud $u_{[m_i, n_i)} \in M$, $i \leq k$ (mimojiné vyžadujeme $n_i \leq |u|$, $i \leq k$). Posloupnost intervalů nazveme (M, δ) -rozkladem slova u , pokud je to M -rozklad slova u a δ -rozklad intervalu $[0, |u|)$.

Řekneme, že je slovo u δ -**pokryto** slovy z M , pokud existuje (M, δ) -rozklad u . Množinu slov, které jsou δ -pokryty slovy z M označíme $M^{(\delta)}$.

Lemma 15. Pro $n \in \mathbb{N}$, $0 < \delta \leq 1/2$,

$$\sum_{k=0}^{\lfloor \delta n \rfloor} \binom{n}{k} \leq 2^{nH(\delta)},$$

where $H(\delta) = -\delta \log \delta - (1 - \delta) \log(1 - \delta)$.

Důkaz. Uvažujme výraz $x \log \delta + (1 - x) \log(1 - \delta)$, $x \in [0, 1]$. Výraz je váženým průměrem dvou hodnot, kde z předpokladu $\delta \leq 1/2$ plyne, že hodnota $\log \delta$ je menší nebo roven $\log(1 - \delta)$. Proto, čím větší x , tím menší hodnota výrazu. Tedy pro $k \leq \delta n$,

$$\begin{aligned} \log \delta^k (1 - \delta)^{n-k} &= k \log \delta + (n - k) \log(1 - \delta) = n \left(\frac{k}{n} \log \delta + \left(1 - \frac{k}{n}\right) \log(1 - \delta) \right) \\ &\geq -nH(\delta). \end{aligned}$$

Dále

$$2^{-nH(\delta)} \sum_{k=0}^{\lfloor \delta n \rfloor} \binom{n}{k} \leq \sum_{k=0}^{\lfloor \delta n \rfloor} \binom{n}{k} \delta^k (1 - \delta)^{n-k} \leq \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} \delta^k (1 - \delta)^{n-k} = (\delta + (1 - \delta))^n = 1.$$

Z nerovnice již plyne požadovaný odhad. \square

Lemma 16. Mějme přirozené $L \geq 3$ a množinu slov M takovou, že $|M \cap A^n| \leq 2^{nC}$, $n \in \mathbb{N}$, $|M \cap A^n| = 0$, $n \leq L$, $0 < \delta \leq 1/2$. Pak

$$\bar{H}(M^{(\delta)}) \leq C + \delta \log |A| + H(L^{-1}) + H(\delta).$$

Důkaz. Pro dané n a daný pevný δ -rozklad $[m_i, n_i)$, $i \leq k$, intervalu $[0, n)$, uvažujme slova z $M^{(\delta)} \cap A^n$, které mají tento rozklad jako svůj (M, δ) -rozklad. Pro taková u platí, že $u_{[m_i(u), n_i(u))} \in M$, $i \leq k(u)$. Slovo z $M^{(\delta)} \cap A^n$ s daným rozkladem je tedy je maximálně tolik, kolika způsoby můžeme vyplnit pozice v každém z intervalů krát počet možností, kolika můžeme vyplnit zbylé pozice. Konkrétně je tento počet omezený konstantou

$$\prod_{i \leq k} 2^{(n_i - m_i)C} |A|^{\delta n} \leq 2^{C \sum_{i \leq k} (n_i - m_i)} |A|^{\delta n} \leq 2^{nC} |A|^{\delta n}.$$

Zbývá ještě odhadnout, kolik existuje takových δ -rozkladů intervalu $[0, n)$. Určit δ rozklad se dá například tak, že určíme, kde jsou startovní pozice jednotlivých intervalů a kde jsou mezery mezi

nimi (tím jsou pak jasně vymezeny také konce intervalů). Jelikož je minimální délka intervalu L , umístíme nejvýše $\frac{n}{L} + 1$ startovních pozic. Takových možností je nejvýše

$$\sum_{k=0}^{\lfloor \frac{n}{L} + 1 \rfloor} \binom{n}{k}.$$

Pro umístění mezer máme možností nejvýše

$$\sum_{k=0}^{\lfloor \delta n \rfloor} \binom{n}{k}.$$

Celkem tedy

$$\begin{aligned} \bar{H}(M^\delta) &\leq \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \log \left(2^{nC} |A|^{\delta n} \sum_{k=0}^{\lfloor \frac{n}{L} + 1 \rfloor} \binom{n}{k} \sum_{k=0}^{\lfloor \delta n \rfloor} \binom{n}{k} \right) \\ &\leq \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \log \left(2^{nC} |A|^{\delta n} 2^{nH\left(\frac{\frac{n}{L} + 1}{n}\right)} 2^{nH(\delta)} \right) \end{aligned}$$

Volili jsme $L \geq 3$, proto je pro dostatečně velké n , $\frac{n}{L} + 1$ menší než $n/2$. Proto jsme ve druhé nerovnosti mohli uplatnit na první součet kombinačních čísel příslušný odhad z předchozího lemmatu. Stejný odhad jsme uplatnili na druhý součet. \square

Lemma 17. *Mějme množinu slov M takovou, že slabě pokrývá ergodický systém $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$. Potom pro každé $\delta > 0$, $M^{(\delta)}$ silně pokrývá $(A^{\mathbb{N}}, \mu)$.*

Důkaz. Fixujme $\delta > 0$. Z předpokladu dostáváme, že $\bigcup_{n \geq 1} [M \cap A^n]$ má plnou míru. Jistě najdeme $L \in \mathbb{N}$ takové, že

$$\mu \left[\bigcup_{n=1}^L M \cap A^n \right] \geq 1 - \delta/2.$$

Označme množinu slov z nerovnice jako M_0 . Z ergodicity dostáváme, že pro skoro všechna $x \in A^{\mathbb{N}}$ platí, $\hat{S}(1_{[M_0]}, x) \geq 1 - \delta/2$. Časový průměr $S(1_{[M_0]}, x)$ je vlastně frekvence návštěv bodů $(\sigma^i(x))$, $i \in \mathbb{N}$, v množině $[M_0]$. Ovšem $\sigma^i(x) \in [M_0]$ nastane právě tehdy když se nějaké slovo z M_0 vyskytuje v x na pozici i . Uvědomme si, že v $\hat{S}(1_{[M_0]}, x)$ se zohledňují všechny výskyty slov z M_0 , i ty, které se překrývají.

Uvažme nyní pro daný bod x nepřekrývající se výskyty daných slov, které najdeme hladovým algoritmem. Tedy nejprve najdeme první pozici $r_1(x)$, kde se v x vyskytuje slovo z M_0 , které označíme $u_1(x)$. Pak hledáme první pozici větší než $r_1(x) + |u_1(x)|$, od které opět můžeme číst nějaké slovo z M_0 . Danou pozici označíme $r_2(x)$ a slovo $u_2(x)$. Pokud již máme nalezené slovo $u_k(x)$ na pozici $r_k(x)$, hledáme výskyt slova z M_0 od pozice $r_k(x) + |u_k(x)|$, nalezené slovo značíme $u_{k+1}(x)$ a pozici $r_{k+1}(x)$. Tento postup opakujeme do nekonečna. Tímto způsobem jsme pokryli pozice

$$R(x) = \bigcup_{k \in \mathbb{N}} [r_k(x), r_k(x) + |u_k(x)|)$$

v $x \in A^{\mathbb{N}}$ slovy z M_0 . Z definice hladového algoritmu pak platí, že $i \notin R(x)$ pouze tehdy, pokud se na i -té pozici nevyskytuje slovo z M_0 .

Z toho pozorování a z faktu, že mají slova v M_0 uniformně omezenou délku, plyne že horní hustota $\mathbb{N} \setminus R(x)$ je nejvýše $\delta/2$, t.j.

$$\liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{|[0, n) \cap R(x)|}{n} \geq 1 - \delta/2, s.j..$$

Navíc lze v předchozí nerovnosti zkrátit interval o konstantu, aniž by to změnilo hodnotu dolní limity. Platí tedy

$$\liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{|[0, n - L) \cap R(x)|}{n} \geq 1 - \delta/2, s.j..$$

Pro x splňující tuto nerovnost, existuje n_0 takové, že pro $n \geq n_0$ je $|[0, n - L) \cap R(x)|$ větší než $n(1 - \delta)$. Pro $n \geq n_0$, označme největší k , pro které $r_k(x) < n - L$. Jelikož jsou v M_0 délky slov maximálně L , je $[r_i(x), r_i(x) + |u_i(x)|)$ M -rozkladem slova $x_{[0, n)}$. Zároveň je

$$[0, n - L) \cap R(x) \subset \bigcup_{i \leq k} [r_i(x), r_i(x) + |u_i(x)|)$$

neboť levá strana sestává ze všech intervalů $[r_i(x), r_i(x) + |u_i(x)|)$, $i < k$ a části intervalu (možná úplné části) $[r_k(x), r_k(x) + |u_k(x)|)$. Platí tedy, že je daná posloupnost intervalů (M, δ) -rozkladem $x_{[0, n)}$. Tedy $x_{[0, n)} \in M^{(\delta)}$. \square

Důsledek 5. Pro invariantní ergodický proces jsou pokrývací entropie totožné, t.j. $\underline{h}' = \bar{h}' = h'$.

Tvrzení 19. Pro invariantní ergodický proces platí, že horní pokrývací entropie je rovna horní entropii, t.j. $\bar{h}' = \bar{h}$.

Důkaz. Jistě platí $\bar{h}' \leq \bar{h}$. Vezměme libovolné $\varepsilon > 0$. Pak existuje n_0 takové, že pro všechny $n \geq n_0$, $|M_0^{(\delta)} \cap A^n| < 2^{n(\bar{h}' + \frac{\varepsilon}{2})}$.

Z toho plyne, že

$$\mu \left[T_{\bar{h}' + \varepsilon}^+ \cap M_0^{(\delta)} \cap A^n \right] \leq 2^{n(\bar{h}' + \varepsilon - \delta)} 2^{-n(\bar{h}' + \varepsilon)} = 2^{-n\frac{\varepsilon}{2}},$$

pro $n \geq n_0$.

Odhad na pravé straně je sčítatelný. Z Borelova-Cantelliho principu pak plyne, že pro skoro všechna x platí, že od jistého n_1 , pro $n > n_1$, $x_{[0, n)}$ nenáleží do množiny $T_{\bar{h}' + \varepsilon}^+ \cap M_0^{(\delta)}$. Podobně ovšem platí pro skoro všechna x , od jistého n_2 , pro $n > n_2$, $x_{[0, n)}$ náleží do množiny $M_0^{(\delta)}$. Tyto dvě podmínky pak vymezují množinu (průnik) míry 1, kde pro každý bod x z množiny existuje n_3 tak, že

$$x_{[0, n)} \notin T_{\bar{h}' + \varepsilon}^+, \quad n \geq n_3.$$

Tedy

$$\limsup \frac{h_n(x)}{n} \leq \bar{h}' + \varepsilon, \quad s.j..$$

To platí pro jakékoli $\varepsilon > 0$. Tedy $\bar{h} \leq \bar{h}'$. \square

Z předchozích úvah vyplývá, že v případě ergodického procesu bodový informační obsah konverguje k pokrývací entropii. Souhrnně,

$$\underline{h}' = \bar{h}' = h' = \underline{h} = \bar{h}.$$

Zbývá dokázat, že informační obsah konverguje k entropii systému.

Tvrzení 20. Pro invariantní ergodický systém $(A^{\mathbb{N}}, \mathcal{B}(A^{\mathbb{N}}), \mu, \sigma)$ platí, že $\underline{h} = \bar{h} = h(\mu)$.

Důkaz. Vezměme $\delta > 0$. Označme $T_n = T_{\underline{h}}(\delta) \cap A^n$, $T'_n = A^n \setminus T_n$. Z definice \underline{h} a \bar{h} plyne, že existuje n_0 takové, že pro všechna $n \geq n_0$, míra $[T_n]$ je minimálně $1 - \delta$.

Potom pro $n \geq n_0$ platí

$$H_n(\mu) \geq \sum_{u \in T_n, \mu([u]) > 0} \mu([u])(-\log \mu([u])) \geq (1 - \delta)n(\underline{h} - \delta).$$

Připomeňme, že $h(\mu) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{H_n(\mu)}{n}$. Tedy $h(\mu) \geq (1 - \delta)(\underline{h} - \delta)$. Jelikož bylo $\delta > 0$ libovolné, dostáváme $h(\mu) \geq \underline{h}$.

Z druhé strany, pokud $\mu[T'_n] = 0$, dostáváme, že

$$H_n(\mu) = \sum_{u \in T_n, \mu([u]) > 0} \mu([u])(-\log \mu([u])) = \mu[T_n]n(\underline{h} + \delta) \leq n(\underline{h} + \delta).$$

Pokud $\mu[T'_n] > 0$, pak

$$\begin{aligned} H_n(\mu) &= \sum_{u \in T_n, \mu([u]) > 0} \mu([u])(-\log \mu([u])) + \sum_{u \in T'_n, \mu([u]) > 0} \mu([u])(-\log \mu([u])) \\ &\leq n(\underline{h} + \delta) + \mu[T'_n] \sum_{u \in T'_n, \mu([u]) > 0} \frac{\mu([u])}{\mu[T'_n]} \left(-\log \frac{\mu([u])}{\mu[T'_n]} \right) - \mu[T'_n] \log \mu[T'_n] \\ &\leq n(\underline{h} + \delta) + \delta n \log 2 + K, \end{aligned}$$

kde K je maximum funkce $-x \log x$ na intervalu $(0, 1]$. Suma v druhém řádku nerovností je entropií normalizovaného rozdělení $\mu'(u) = \mu([u])/\mu[T'_n]$ na T'_n . Taková entropie je omezena logaritmem z počtu prvků, neboli $\log 2^n = n \log 2$. Dostáváme tedy, že

$$h(\mu) \leq \underline{h} + 2\delta.$$

Jelikož bylo $\delta > 0$ libovolné, je $h(\mu) \leq \underline{h}$. □

Tímto jsme dokázali rovnost všech zmíněných entropií, ale také větu 6.

9 Kompresce

Mějme pevně dané konečné množiny A a B , B je konečné mohutnosti D .

Kód $f : A \rightarrow B^*$ indukuje pravděpodobnostní rozdělení q^f na A :

$$q_a^f = \frac{D^{-|f(a)|}}{C(f)}, \quad a \in A,$$

kde $C(f) = \sum_{a \in A} D^{-|f(a)|}$. Toto rozdělení hraje důležitou roli, viz následující věta.

Tvrzení 21. Nechť X je náhodná veličina s hodnotami v abecedě A , $f : A \rightarrow B^+$, $D = |B|$. Potom střední délka kódu splňuje:

$$\mathbb{E}(|f(X)|) \log D = H(X) + D(P_X || q^f) - \log C(f).$$

Důkaz:

$$\begin{aligned} \mathbb{E}(|f(X)|) \log D - H(X) &= \sum_{a \in s(P_X)} P_X(a) (|f(a)| \log D + \log P_X(a)) \\ &= \sum_{a \in s(P_X)} P_X(a) (-\log(q_a^f C(f)) + \log P_X(a)) \\ &= -\log C(f) + D(P_X \| q^f). \end{aligned}$$

Uvědomme si, že v poslední rovnosti hraje roli fakt, že $s(q^f) = A$, tedy že $s(P_X) \subset s(q^f)$. \square

Pro prosté kódování do dané abecedy je důležitý počet slov délky nejvýše k , $d_k := \sum_{i=1}^k D^i$. Dále budeme používat hlavně odhad $D^k \leq d_k < D^{k+1}$, $k \in \mathbb{N}$.

Tvrzení 22. *Nechť X je náhodná veličina s hodnotami v abecedě A , f je prostý kód $f : A \rightarrow B^+$, $D = |B|$, $d_{k-1} < |A| \leq d_k$. Potom platí*

$$C(f) \leq k \leq 1 + \log_D |A|$$

a

$$\mathbb{E}(|f(X)|) \log D \geq H(X) - \log k \geq H(X) - \log(1 + \log_D |A|).$$

Neboli

$$\mathbb{E}(|f(X)|) \geq H_D(X) - \log_D(1 + \log_D |A|),$$

kde $H_D(X)$ je hodnota entropie při použití logaritmu o základu D . Jinými slovy, je to entropie v D -itech.

Důkaz: Zkonstruovat prostý kód f' na A s největším možným $C(f') = \sum_{a \in A} D^{-|f'(a)|}$ znamená vzít nejkratší možná kódová slova $f'(a)$, $a \in A$. Z omezení mohutnosti $|A|$ plyne, že mezi kódovými slovy budou všechna slova délky nejvýše $k-1$ a několik slov délky nejvýše k . Pro takový kód, a tedy pro všechny prosté kódy, dostáváme omezení:

$$C(f') \leq \sum_{i=1}^k \sum_{u \in B^i} D^{-|u|} = k.$$

Zároveň platí, že $D^{k-1} < d_{k-1}$, pro $k \geq 2$. Z toho plyne $k \leq \log_D |A| + 1$. Pro $k = 1$, platí $k \leq \log_D |A| + 1$ triviálně. Zbytek tvrzení plyne z předchozího tvrzení a nezápornosti divergence. \square

9.1 Asymptotické vlastnosti

Definice 9. *Pro náhodný proces \mathbb{X} s hodnotami v abecedě A a pro kód $f : A^+ \rightarrow B^+$ definujeme dolní a horní kompresní poměr takového kódu jako*

$$\begin{aligned} \underline{L}(\mathbb{X}, f) &= \liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{\mathbb{E}|f(X_{[0,n]})|}{n}, \\ \bar{L}(\mathbb{X}, f) &= \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{\mathbb{E}|f(X_{[0,n]})|}{n}. \end{aligned}$$

Kompresní poměr je limita (pokud existuje):

$$L(\mathbb{X}, f) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\mathbb{E}|f(X_{[0,n]})|}{n}.$$

O kódu $f : A^+ \rightarrow B^+$ řekneme, že je slabě prostý, pokud každá jeho restrikce $f : A^n \rightarrow B^+$ je prostá.

Věta 7. *Bud' \mathbb{X} náhodný proces s výstupní abecedou A a entropií $H(\mathbb{X})$. Nechť $f : A^+ \rightarrow B^+$ je slabě prostý kód. Potom dolní kompresní poměr je větší nebo roven entropii procesu v D -itech $H_D(\mathbb{X}) = \frac{H(\mathbb{X})}{\log D}$.*

Důkaz. Kód f zúžený na A^n je prostý, tedy platí

$$\mathbb{E}|f(X_{[0,n]})| \log D \geq H(X_{[0,n]}) - \log(1 + \log_D |A^n|) = H(X_{[0,n]}) - \log(1 + n \log_D |A|).$$

Podělením přes n a přechodem k dolní limitě dostáváme, že

$$\underline{L}(\mathbb{X}, f) \log D \geq H(\mathbb{X}) - \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\log(1 + n \log_D |A|)}{n} = H(\mathbb{X}).$$

□

V předchozí části jsme zkoumali limitu posloupnosti středních hodnot, tedy jak se limitně chová průměrný poměr délky výstupního slova vůči délce vstupu. V této kapitole zesílíme naši pozornost a budeme se zabývat tím, jak se chová daný poměr bodově.

Kokrétně definujeme bodový dolní a horní kompresní poměr takového kódu pro kód $f : A^+ \rightarrow B^+$ a náhodný proces \mathbb{X} v bodě $\omega \in \Omega$ předpisem

$$\underline{\ell}(\mathbb{X}, f)(\omega) = \liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{|f(X_{[0,n]}(\omega))|}{n}.$$

$$\bar{\ell}(\mathbb{X}, f)(\omega) = \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{|f(X_{[0,n]}(\omega))|}{n}.$$

Bodový kompresní poměr je limita (pokud existuje):

$$\ell(\mathbb{X}, f)(\omega) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{|f(X_{[0,n]}(\omega))|}{n}.$$

Pokud budeme zkoumat střední hodnotu bodového kompresního poměru, budeme očekávat, že se rovná kompresnímu poměru definovanému dříve. Tak tomu bohužel vždy není, neboť nelze vždy prohodit pořadí střední hodnoty a limitního přechodu, aniž by to mělo vliv na výslednou hodnotu. Vzhledem k nezápornosti zkoumaných funkcí lze alespoň říci, že střední hodnota dolního bodového poměru je menší než dolní kompresní poměr - jedná se o důsledek Fatouova lemmatu.

Tvrzení 23. *Bud' \mathbb{X} náhodný proces s výstupní abecedou A a bud' $f : A^+ \rightarrow B^+$ slabě prostý kód. Potom platí*

$$\underline{\ell}(\mathbb{X}, f) \log D \geq \liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}_{X_{[0,n]}}, \text{ s.j.}$$

Důkaz. Pro dané $n \in \mathbb{N}$, uvažujme množinu

$$V_n = \{\omega \in \Omega \mid |f(X_{[0,n]}(\omega))| \log D < \mathcal{I}_{X_{[0,n]}}(\omega) - 3 \log n\}$$

tedy množinu těch ω , jejichž obraz $X_{[0,n]}$ kóduje f lépe, než by naznačoval informační obsah $X_{[0,n]}$. Tato množina je volena tak, aby

$$\underline{\ell}(\mathbb{X}, f)(\omega) \log D < \liminf_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}_{X_{[0,n]}}(\omega) \implies \omega \in \bigcap_{n \in \mathbb{N}} \bigcup_{k \geq n} V_k.$$

Neboli, pokud ω nesplňuje podmínku z tvrzení, pak musí patřit do nekonečně mnoha množin V_n . Naším cílem tedy je ukázat, že množina takových ω je nulová. Z definice V_n plyne, že $V_n = \mathbb{X}^{-1}[W_n]$, kde

$$W_n = \{u \in A^n \mid |f(u)| < -\log_D P_{X_{[0,n]}}(u) - 3 \log_D n\}.$$

Uvědomme si, že podmínka v definici W_n je ekvivalentní s nerovností

$$0 < P_{X_{[0,n]}}(u) < \frac{1}{n^3} D^{-|f(u)|}.$$

Označme nyní restrikcí f na $s(P_{X_{[0,n]}}) \subset A^n$ jako f_n . Z definice W_n plyne, že $W_n \subset s(P_{X_{[0,n]}})$ a

$$\begin{aligned} \mathbb{P}(V_n) &= \sum_{u \in W_n} P_{X_{[0,n]}}(u) < \frac{1}{n^3} \sum_{u \in W_n} D^{-|f_n(u)|} \leq \frac{1}{n^3} \sum_{u \in s(P_{X_{[0,n]}})} D^{-|f_n(u)|} \\ &= \frac{1}{n^3} C(f_n) \leq \frac{1 + \log_D |s(P_{X_{[0,n]}})|}{n^3} \leq \frac{1 + n \log_D |A|}{n^3}. \end{aligned}$$

Jelikož jde $(1 + n \log_D |A|)/n$ k nule, je pro dostatečně velká n , $\mathbb{P}(V_n) \leq \frac{1}{n^2}$. To ovšem znamená, že

$$\sum_{n \in \mathbb{N}} \mathbb{P}(V_n) < \infty.$$

Z Borelova-Cantelliho principu nyní plyne, že skoro všechna ω náleží jen do konečně mnoha množin V_n . \square

Věta 8. *Bud' \mathbb{X} náhodný proces s výstupní abecedou A , který má silně asymptoticky rovnoměrné rozložení a entropii $H(\mathbb{X})$ (například invariantní ergodický proces). Potom*

$$\underline{\ell}(\mathbb{X}, f) \geq \frac{H(\mathbb{X})}{\log D} = H_D(\mathbb{X}), \text{ s.j.}$$

Podmínky na komprimovací kód $f : A^+ \rightarrow B^+$ by se daly, vzhledem k praktickému použití, ještě trochu zeslabit. Mohli bychom pouze vyžadovat, aby byl kód, pro dané n , definovaný jen na $s(P_{X_{[0,n]}})$, tedy jen pro slova, která se objevují s nenulovou pravděpodobností. Jen ty je totiž třeba v praxi umět zakódovat. Ovšem odhady na kompresní poměr jsou všechny odvozené z odhadu z Tvrzení 22 aplikované na restrikcí kódu $f_n : A^n \rightarrow B^+$. Pokud bychom tuto restrikcí ještě zúžili a uvažovali jen $f : s(P_{X_{[0,n]}}) \subset A^n \rightarrow B^+$, potřebný odhad by stále platil. Opravdu

$$\mathbb{E}|f(X_{[0,n]})| \log D \geq H(X_{[0,n]}) - \log(1 + \log_D |s(P_{X_{[0,n]}})|) \geq H(X_{[0,n]}) - \log(1 + \log_D |A^n|).$$

Tedy i toto oslabení předpokladů vede ke stejnému závěru, že limitní bodový i nebodový kompresní poměr skoro jistě nepodběhne entropii invariantního ergodického procesu, který komprimujeme.

9.2 Efektivní kompresní kódy

V minulé kapitole jsme ukázali, že kompresní kód nemůže mít lepší asymptotický kompresní poměr než je entropie zdrojového ergodického procesu. V této části ukážeme naopak způsob, jak konstruovat kódy, které této hranice dosahují. Nejprve ukážeme, jak ušít takový kompresní kód procesu na míru. Jednotlivé kompresní kódy se tak pro různé vstupní procesy liší. Nakonec ukážeme konstrukci univerzálního kódu, tedy takového, který umí efektivně zkomprimovat jakýkoliv ergodický proces.

Lemma 18. *Nechť X je náhodná veličina s hodnotami v abecedě A . Pak existuje prostý kód $f : A \rightarrow B^+$, takový, že*

$$|f(a)| = \lceil -\log_D P_X(a) \rceil, a \in s(P_X).$$

Tedy

$$|f(X)| \log D \leq \mathcal{I}_X + 1, \text{ s.j. } , \quad \mathbb{E}|f(X)| \leq H_D(X) + 1.$$

Důkaz. Uvažujme množinu $V_n = \{a \in A \mid \lceil -\log_D P_X(a) \rceil = n\}$. Z definice plyne, že $P_X(a) \geq D^{-n}$ pro každé $a \in V_n$. Proto $|V_n| \leq D^n \leq |B^n|$. Existuje tedy prosté zobrazení $f_n : V_n \rightarrow B^n$. Položme $f = \bigcup_{n \geq 1} f_n$. Jelikož jsou obory hodnot různých f_n disjunktní, je kód f prostý. Zároveň $s(P_x) = \bigcup_{n \geq 1} V_n$ a platí pro něj platí, $|f(a)| = \lceil -\log_D P_X(a) \rceil, a \in s(P_X)$. Zbytek tvrzení lemmatu je okamžitým důsledkem právě dokázaného. \square

Tvrzení 24. *Nechť \mathbb{X} je náhodný proces s hodnotami v abecedě A . Pak existuje slabě prostý kód $f : A^+ \rightarrow B^+$, takový, že*

$$\bar{l}(f, X) \log D \leq \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}_{X_{[0, n]}} , \text{ s.j. } , \quad \bar{L}(f, X) \leq \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} H_D(X).$$

Důkaz. Pro každé n definujeme $f : A^n \rightarrow B^+$ jako kód z předchozího lematu. Tím je definován kód $f : A^+ \rightarrow B^+$, který má prosté restrikce na jednotlivých A^n . Pokud nerovnosti v předchozím lematu podělíme přes n a přejdeme k horní limitě, dostaneme důkaz tohoto tvrzení. \square

Důsledek 6. *Nechť \mathbb{X} je náhodný proces s hodnotami v abecedě A , který má silně asymptoticky rovnoměrné rozložení a entropii $H(\mathbb{X})$. Potom existuje slabě prostý kód $f : A^+ \rightarrow B^+$, takový, že*

$$l(f, X) = \frac{H(\mathbb{X})}{\log D}, \text{ s.j. } , \quad L(f, X) = \frac{H_D(\mathbb{X})}{\log D}.$$

V tomto tvrzení jsme zkombinovali předchozí horní odhad pro horní limity a fakt, že v předchozí kapitole jsme dokázali stejné dolní odhady pro dolní limity.

Pokud bychom chtěli najít prostý, namísto jen slabě prostého kódu, je možné původní kód modifikovat tak, že mu předřadíme informaci o délce posílané zprávy. Pro jednoduchost nyní předpokládejme, že abeceda B sestává z čísel 0 až $D - 1$ (přeznačení abecedy nemá vliv na kompresní poměry, ani na entropie). Označme $\beta_D(n)$ D -ární zápis čísla n , tedy například $\beta_2(5) = 101$, či $\beta_3(15) = 120$. Podobně jako v binárním zápise ($D = 2$), platí pro $n \geq 1$

$$|\beta_D(n)| = \lfloor \log_D(n) \rfloor + 1 \leq \log_D(n) + 1.$$

Pokud bychom ale nějakému slabě prostému kódu f předřadili tuto informaci, neboli vytvořili kód $g(u) = \beta_D(|u|)f(u)$, kód stále nemusí být prostý. Například, pokud by $f(0) = 00$ a $f(00) = 0$, pak by $g(0) = 100 = g(00)$. Jistotu ale získáme například tehdy, bude-li informace o délce prefixová.

Kód $f : A \rightarrow B^+$ nazveme **prefixovým** pokud platí, že $f(u)$ je prefixem $f(v)$ pouze v případě, že $u = v$. Uvědomme si, že prefixový kód je jistě prostý, tedy i slabě prostý.

Definujme nyní kódy $\gamma_i : \mathbb{N} \rightarrow B^+$ iterativně:

$$\gamma_0(n) = 1^n 0, \quad n \in \mathbb{N}$$

$$\gamma_{k+1}(n) = \gamma_k(|\beta_D(n)|) \beta_D(n), \quad n \in \mathbb{N}.$$

My budeme z těchto kódů potřebovat jen γ_1 a γ_2 , kde

$$\gamma_1(n) = 1^{|\beta_D(n)|} 0 \beta_D(n), \quad \gamma_2(n) = 1^{|\beta_D(|\beta_D(n)|)|} 0 \beta_D(|\beta_D(n)|) \beta_D(n).$$

Lemma 19. *Bud' $f : A \rightarrow B^+$ prostý, $g : \mathbb{N} \rightarrow B^+$ prefixový. Pak je $f' : A \rightarrow B^+$, definovaný předpisem $f'(u) = g(|f(u)|)f(u)$, prefixový.*

Kódy γ_n , $n \in \mathbb{N}$, jsou prefixové.

Důkaz. Bud' $f'(u)$ prefixem $f'(v)$. Potom $g(|f(u)|)$ a $g(|f(v)|)$ jsou oba prefixem stejného slova $f'(v)$. Proto musí být $g(|f(u)|)$ prefixem $g(|f(v)|)$ nebo naopak. V obou případech z prefixovosti plyne, že $|f(u)| = |f(v)|$, tedy i $g(|f(u)|) = g(|f(v)|)$, což je společný prefix slov $f'(u)$ a $f'(v)$. Aby bylo první prefixem druhého, musí být zbylá část $f(u)$ prefixem zbylé části $f(v)$. Tyto slova mají ovšem stejnou délku. Proto si musí být rovna. Z prostoty f dostáváme, že $u = v$.

Prefixovost γ_0 je zřejmá. Z prefixovosti γ_k a z první části lemmatu plyne prefixovost γ_{k+1} . \square

Lemma 20. *Bud' $f : A^+ \rightarrow B^+$ slabě prostý, $g : \mathbb{N} \rightarrow B^+$ prefixový. Pak je $f' : A^+ \rightarrow B^+$, definovaný předpisem $f'(u) = g(|u|)f(u)$, prostý.*

Důkaz. Bud' $f'(u) = f'(v)$. Potom $g(|u|)$ a $g(|v|)$ jsou oba prefixem stejného slova. Proto musí být $g(|u|)$ prefixem $g(|v|)$ nebo naopak. V obou případech z prefixovosti plyne, že $|u| = |v|$. Ovšem f je slabě prostý, tedy $u = v$. \square

Lemma 21. *Pro kódy $\gamma_1, \gamma_2 : \mathbb{N} \rightarrow B^+$ jsou funkce $|\gamma_1|, |\gamma_2| : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ neklesající a a pro každé $n \geq 1$*

$$|\gamma_1(n)| \leq 2 \log_D n + 3, \quad |\gamma_2(n)| \leq \log_D n + 2 \log_D(\log_D n + 1) + 4.$$

Důkaz: Omezení délek kódů vyplývají z konstrukce a z omezení pro délku kódu β výše. \square

Nyní už můžeme zlepšit předchozí věty do následujícího tvaru.

Tvrzení 25. *Nechť \mathbb{X} je náhodný proces s hodnotami v abecedě A . Pak existuje prostý kód $f : A^+ \rightarrow B^+$, takový, že*

$$\bar{l}(f, X) \log D \leq \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}_{X_{[0, n]}} \text{, s.j. ,} \quad \bar{L}(f, X) \leq \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} H_D(X).$$

Důkaz. Vezměme slabě prostý kód f , který splňuje podmínky tvrzení, který jistě existuje, viz Tvrzení 24. Uvažujme kód f' definovaný předpisem $f'(u) = \gamma_1(|u|)f(u)$. Tento kód je dle předchozích tvrzení prostý a zároveň $|f'(u)| - |f(u)|$ je $o(|u|)$. Z toho plyne, že i pro f' platí dané asymptotické odhady. \square

Důsledek 7. *Nechť \mathbb{X} je náhodný proces s hodnotami v abecedě A , který má silně asymptoticky rovnoměrné rozložení a entropii $H(\mathbb{X})$. Potom existuje prostý kód $f : A^+ \rightarrow B^+$, takový, že*

$$l(f, X) = \frac{H(\mathbb{X})}{\log D} \text{, s.j. ,} \quad L(f, X) = \frac{H_D(\mathbb{X})}{\log D}.$$

Viděli jsme, že do konstrukce prostého kódu stačilo vhodně zakomponovat kód γ_1 . S kódem γ_2 bychom pro velká n dosáhli trochu lepších výsledků, ale v limitě by to vyšlo nastejno. V následující podkapitole bude ovšem použití γ_2 nutné. Méně úsporný kód γ_1 by tam nestačil.

9.3 Univerzální Lempel-Ziv kompresní kód

V této části představíme kód, který dokáže dobře zkomprimovat jakýkoliv ergodický zdroj.

Dané slovo $u \in B^*$ rozložíme na bloky proměnné délky tak, že začneme prázdným slovem a pokračujeme vždy nejkratším úsekem, který se mezi předcházejícími bloky nevyskytuje. Pokud

po ukončení takového algoritmu zbude neprázdný koncový blok z u přidáme ho do souboru bloků. Této reprezentaci říkáme **LZ-rozbor**. Například LZ-rozbor slova

$$u = 0000110011100110011011100$$

je

$$R(u) = y = \lambda, 0, 00, 01, 1, 001, 11, 0011, 00110, 111, 00,$$

kde λ značí prázdné slovo.

i	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
$y^{(i)}$	λ	0	00	01	1	001	11	0011	00110	111	00
a_i		0	1	1	0	2	4	5	7	6	1
c_i		0	0	1	1	1	1	1	0	1	0
k_i	0	1	3	5	6	9	11	15	20	23	25

Definice 10. LZ-Rozbor slova $u \in B^*$ je posloupnost slov $y = (y^{(i)})_{i \leq C(u)}$, kde $y^{(0)} = \lambda$, $k_0 = 0$ a $y^{(i)} = u_{[k_{i-1}, k_i]}$ pro $i > 0$. Zde, a pokud $k_i < |u|$ definujeme $k_{i+1} = \min J_i$, je-li množina

$$J_i = \{j \in (k_i, |u|], \text{ s.j. } \forall m \leq i, u_{[k_i, j]} \neq y^{(m)}\}$$

neprázdná, a $k_{i+1} = |u|$, je-li J_i prázdná. Číslo $C(u)$ je nejmenší, pro které $k_{C(u)} = |u|$.

Označme c_i poslední bit slova $y^{(i)}$. Jeho prefix délky $k_i - k_{i-1} - 1$ je nějaké $y^{(a_i)}$, kde $a_i < i$, takže $y^{(i)} = y^{(a_i)}c_i$.

Vezměme nyní prefixové kódování přirozených čísel γ_2 a zvolme pevně libovolný prefixový kód $f : A \rightarrow B^+$, který kóduje abecedu A . To lze udělat například tak, že zvolíme n takové, že $D^n \geq |A|$ a za kódová slova vybereme příslušný počet slov délky n . Pokud je vstupní abeceda podmnožinou výstupní, můžeme za f vzít identitu.

Lempelův-Zivův kód, dále jen LZ-kód, slova u pak vypadá takto:

$$r(u) = \gamma_2(a_1)f(c_1)\gamma_2(a_2)f(c_2) \dots \gamma_2(a_{C(u)})f(c_{C(u)}).$$

Pokud tedy kódujeme uvažované slovo $u = 0000110011100110011011100$ do binární abecedy a f je identita, dostaneme kód

$$r(u) = 10100\ 10110\ 10111\ 10101\ 11010101\ 110111001\ 110111011\ 110111110\ 110111101\ 10110,$$

kde mezerou jsou odděleny kódy pro jednotlivé slova z LZ-rozboru, silně je zvýrazněn poslední symbol, který vždy odpovídá kódu $f(c_i)$.

Lemma 22. LZ-kód je prostý.

Důkaz: Buď $u, v \in A^+$, $r(u) = r(v)$. Necht' $y^{(i)}, a_i, c_i, k_i$, $i \leq C(u)$ jsou slova a koeficienty odvozené z LZ-rozboru u , a'_i, c'_i, k'_i , $i \leq C(v)$ jsou koeficienty odvozené z LZ-rozboru v . Dostáváme tedy, že $\gamma_2(a_1)$ i $\gamma_2(a'_1)$ jsou prefixem téhož slova, proto je jedno prefixem druhého. Z prefixovosti γ_2 dostáváme, že $a_1 = a'_1$. To tedy znamená, že $y^{(a_1)} = y^{(a'_1)}$ a také $k_1 = k'_1$. Pokud z $r(u) = r(v)$ odtrhneme společný prefix $\gamma_2(a_1)$, pak opět dostáváme, že $f(c_1)$ a $f(c_2)$ jsou prefixy téhož slova. Opět je tedy jedno prefixem druhého a z prefixovosti kódu f dostáváme $c_1 = c'_1$ a tedy $y^{(1)} = y'^{(1)}$. Stejným způsobem pak dostaneme, že $a_2 = a'_2$, $k_2 = k'_2$ a $c_2 = c'_2$, $y^{(2)} = y'^{(2)}$. Takto můžeme postupovat až k rovnostem $a_\ell = a'_\ell$, $k_\ell = k'_\ell$ a $c_\ell = c'_\ell$, $y^{(\ell)} = y'^{(\ell)}$, kde ℓ je minimum z délek LZ-rozborů $C(u)$ a $C(v)$. Bez újmy na obecnosti předokládejme, že $\ell = C(u) \leq C(v)$. Ovšem kód

γ_2 má vždy pozitivní délku, proto pokud by rozklad v byl delší, byl by i LZ-kód $r(v)$ vlastním rozšířením

$$\gamma_2(a_1)f(c_1)\gamma_2(a_2)f(c_2)\dots\gamma_2(a_\ell)f(c_\ell)$$

a nebyl by tak roven $r(u)$. Tedy délky LZ-rozborů jsou stejné. Ovšem i slova v LZ-rozbořech jsou stejné, ve stejném pořadí, proto jsou u a v shodná. \square

Efektivita LZ-komprese, závisí na velikosti LZ-rozboru, neboli na $C(u)$ následujícím způsobem.

Lemma 23. *LZ-kód splňuje omezení*

$$|r(u)| \leq C(u) (\log_D C(u) + 2 \log_D (\log_D C(u) + 1) + 4 + K),$$

kde K je konstanta, která dominuje délky kódových slov kódu $|f|$.

Pro $x \in A^{\mathbb{N}}$,

$$\limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{|r(x_{[0,n]})|}{n} \leq \limsup_{n \rightarrow \infty} \frac{C(x_{[0,n]}) \log_D n}{n}.$$

Důkaz. Z konstrukce kódu vyplývá, že

$$|r(u)| = \sum_{i=1}^{C(u)} (|\gamma_2(a_i)| + |f(c_i)|),$$

pro čísla $C(u)$, a_i a c_i odvozené z rozkladu slova u . Z definice plyne, že $a_i < C(u)$. Z monotónnosti logaritmu a z odhadu pro γ_2 z lematu 21 pak získáváme pro kladná a_i :

$$|\gamma_2(a_i)| \leq \log_D C(u) + 2 \log_D (\log_D C(u) + 1) + 4.$$

Ovšem platnost stejného odhadu pro případ $a_i = 0$ lze ověřit pouhým dosazením.

Máme tedy uniformní odhad, který již zaručuje platnost nerovnosti z lematu. Druhou část tvrzení získáme jednoduchým limitním přechodem s využitím nerovnosti $|C(x_{[0,n]})| \leq n$ a toho, že iterovaný logaritmus je řádově menší než logaritmus neiterovaný. \square

Ve zbytku kapitoly budeme dokazovat, že pro skoro všechna x , $C(x_{[0,n]})$ roste pomaleji než $(h + \varepsilon)n / \log n$, kde h je entropie dynamického systému a $\varepsilon > 0$ je libovolně malé.

Při této analýze budeme uvažovat větší množinu rozborů, takzvané 2-rozborů.

Definice 11. *Řekneme, že je konečná posloupnost $y = (y_i)_{i=1}^n$ neprázdných slov 2-rozbořem slova $u \in A^*$, dále jen "rozbořem" slova u , pokud je u rovno konkatenaci slov z posloupnosti v daném pořadí a pokud se jakékoliv slovo vyskytuje v posloupnosti maximálně dvakrát. Délkou rozboru rozumíme délku posloupnosti y a značíme ji $|y|$.*

LZ-rozboru $y = (y_i)_{i=0}^{C(u)}$ slova u , odpovídá rozbor y' slova u , který vznikne pouze zapomenutím slova $y_0 = \lambda$. Platí pak $|y'| = C(u)$. Tato vazba byla motivací, proč v rozboru povolit duplicitu slov (omezenou maximálně dvěma výskyty).

Množinu všech 2-rozborů slova u označíme jako $R(u)$ a množinu všech 2-rozkladů všech slov délky n jako $R(n)$. Dále označme maximální délku rozkladů z daných množin jako $L(u)$ a $L(n)$, t.j.

$$L(u) = \max\{|y| \mid y \in R(u)\}, \quad L(n) = \max\{|y| \mid y \in R(n)\}.$$

Uvědomme si také důležitý vztah mezi průměrnou délkou slova z rozboru y slova u :

$$\bar{y} = \frac{1}{|y|} \sum_{i=1}^{|y|} |y_i| = \frac{|u|}{|y|}.$$

Chceme-li tedy při důkazu efektivity, aby délka rozboru $x_{[0,n]}$ rostla pomaleji než $\frac{(h+\varepsilon)n}{\log n}$, požadujeme jinými slovy aby průměrná délka slov v rozboru $x_{[0,n]}$ rostla rychleji než $\frac{\log n}{h+\varepsilon}$. Tato myšlenka nás vede k tomu, zkoumat, jak velký kus daného slova délky n pokrývají slova z rozboru délky menší než $\frac{\log n}{h+\varepsilon}$ a jak velkou část pokrývají slova delší. Stejně důležité bude jak velkou část z hlediska počtu pokrývají kratší a delší slova.

Z vět o pokrývací entropii víme, že entropie kvantifikuje jak bohatý systém slov máme, ze kterého můžeme vybírat. Zároveň je přirozené, že pokud v rozboru můžeme uplatnit jen slova z nějaké omezené množiny slov, například pouze určitá typická slova pro dané rozdělení procesu, jsme dříve nuceni použít také delší slova, jelikož krátkých slov je málo. Konkrétně o tom mluví následující lemma.

Lemma 24. *Mějme $C, \delta > 0$ a množinu slov $M \subset A^*$ takovou, že $|M \cap A^n| \leq 2^{Cn}$. Potom pro každé slovo $u \in A^+$ a každý jeho rozbor y , platí že slov délky nejvýše $\frac{\log |u|}{C+\delta}$ je v rozboru nejvýše*

$$\frac{2^{C+1}}{2^C - 1} |u|^{\frac{C}{C+\delta}}.$$

Tato slova tedy souhrnně pokrývají nejvýše

$$\frac{2^{C+1}}{C(2^C - 1)} |u|^{-\frac{\delta}{C+\delta}} \cdot \log |u|$$

pozic v u .

Důkaz. Pro dané $k \geq 1$ platí, že slov délky nejvýše k může být v rozboru maximálně dvojnásobek celkového počtu slov nejvýše k z M , t.j. nejvýše

$$2 \sum_{j=1}^k 2^{jC} = 2 \cdot \frac{2^{(k+1)C} - 1}{2^C - 1}.$$

Relativní část u , pokrytá slovy v rozboru u délky nejvýše $\frac{\log |u|}{C+\delta}$ je tedy nejvýše

$$\frac{2}{|u|} \sum_{j=1}^{\lfloor \frac{\log |u|}{C+\delta} \rfloor} 2^{jC} = \frac{2}{|u|} \cdot \frac{2^{(\lfloor \frac{\log |u|}{C+\delta} \rfloor + 1)C} - 1}{2^C - 1} < \frac{2}{|u|} \cdot \frac{2^{(\frac{\log |u|}{C+\delta} + 1)C}}{2^C - 1} \leq \frac{2^{C+1}}{2^C - 1} |u|^{-\frac{\delta}{C+\delta}}.$$

Tvrzení o pokrytí vyplývá bezprostředně z omezení délky těchto slov. □